

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת ל"א).
"שמאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים י"ט).

גליון מס 32 כסלו טבת תש"ס
גליון חגיגי לרגל חנוכת מרכז המבקרים בית מכון "התורה והארץ" בכפר דרום

דמי מינוי לשנה 36 שקל

אינטרנט

www.toraland.org.il

דואר

toraland@elnet.co.il

בהוצאת

מכון התורה והארץ

כפר דרום-חבל עזה

טל 07-6847325

פקס 07-6847055

עורך:
הרב יואל פרידמן

המערכת
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב גבריאל קדוש
הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לישיבות

כל הזכויות שמורות

ISSN 0793-4262

סדר ועימוד

א"א

תוכן העניינים

ברכות

5	נשיא המדינה	מר עזר ויצמן
6	רב העיר רמת גן ונשיא מכון "התורה והארץ"	הרה"ג יעקב אריאל שליט"א
7	מנהל האגף לתרבות תורנית-משרד החינוך	הרב יוחנן פריד
8	ראש החטיבה להתיישבות-הסוכנות היהודית	מר אברהם דובדבני

מאמר מערכת

17	הרב גבריאל קדוש
----	-----------------

חנוכת מרכז המבקרים

20	הרב משה הרשטיק	מוזיאון "התורה והארץ"
----	----------------	-----------------------

הגות

23	הרב צבי שורץ	מים - אוצרות של חיים
----	--------------	----------------------

מאמרים הלכתיים

30	הרה"ג יעקב אריאל שליט"א	נר חנוכה בשמן טבל
36	הרב יהודה הלוי עמיחי	הפרשת תרומות ומעשרות בגבולות עולי מצרים

תשובות קצרות

44	הרב יהודה הלוי עמיחי	רכיבה ללא אוכף
46	הרב יהודה הלוי עמיחי	כשרות למפעלי ברוקולי וכרובית

פסקי הלכה

47	הרב יגאל הדאיה	דיני חרקים במזון
----	----------------	------------------

סקירה מדעית

51	מאיר פרנקל	סיכום ניסוי בגיזום אפרסק
----	------------	--------------------------

רשימת המשתתפים בקובץ

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א רב העיר רמת גן ונשיא מכון התורה והארץ

הרב צבי שורץ ישיבת נוה דקלים

הרב יגאל הדאיה רב המושב גדיד

הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב גבריאל קדוש

הרב משה הרשטיק, מאיר פרנקל מכון התורה והארץ

מדינת ישראל
دولة اسرائيل
STATE OF ISRAEL

OFFICE OF THE PRESIDENT

THE DIRECTOR GENERAL

ירושלים, י"ד בחשון התש"ס
24 באוקטובר 1999
48-1906753

לשכת נשיא המדינה

המנהל הכללי

להלן ברכת נשיא המדינה:

לחברי מכון "התורה והארץ"
צוות המכון והמדרשה
כפר דרום בגוש קטיף

ברכות ואיחולים לרגל פתיחת מרכז המבקרים - מוזיאון "התורה והארץ".
הקמת מוזיאון המחבר את התורה והארץ בכפר דרום היא הוכחה נוספת לקשרנו
לארץ.
תורת ישראל היא מרכזה של מדינתנו. מצפה להצלחתכם. מי יתן ושיבת ישראל
לארצו תהיה בשלום ובטחון. ברכות לשגשוג ופריחה.

ב ב ר כ ה,

עזר ויצמן

אני מצרף גם את ברכתי.

ב ב ר כ ה,

אריה שומר

משרד הרבנות רמת-גן

בס"ד

בס"ד יום ג' לסדר "לזרעך נתתי את הארץ הזאת"

לכבוד
מכון התורה והארץ
רוב שלומות

"שמחתי באומרים לי בית ה' נלך"

פתיחת המרכז למבקרים במכון התורה והארץ בכפר דרום יש בו מעין שמחה זו של עליה לרגל. זו עליית מדרגה בפעילותו של המכון ובהחדרת המודעות למצוות התלויות בארץ.

במצוות אלה באה לידי ביטוי מעשי קדושת הארץ. קיומן המעשי ע"י עם ישראל היושב בארצו, בכל התקופות ובכל התנאים מבטא את הקשר הפנימי הערכי והעמוק של עם ישראל לארצו ואת מסירות נפשו וחיבתו אליה.

ארצנו אינה סתם פיסת קרקע לצורך קיומי בלבד היא גם ובעיקר ערך רוחני מקודש. כל האוכל מפרי הארץ אינו אוכל סתם פירות לתאבון, הוא חייב לתת ראשית כל לכהן, ללוי, ולעני את חלקם ולהדגיש את קדושתה של האדמה בה גדלו פירות אלו.

דורנו זקוק מאוד להטיית זווית ראייתו, מראה שטחית ותועלתית של הארץ לראייה פנימית, רוחנית וערכית. רק כך תיווצר הזיקה העמוקה בין עם ישראל לארצו, רק כך יעמיקו שורשנו בה ויגדלו פרי הארץ לגאון ולתפארת.

תבורכו על כך ישר כוחכם!

בברכת התורה והארץ
הרב יעקב אריאל.

מדינת ישראל
משרד החינוך התרבות והספורט
מינהל התרבות - האגף לתרבות תורנית

"התורה והארץ" - ליום חגכם !

הרוח האלוקית אשר באותיותיה ומילותיה של התורה, ממלאת את חיי הפרט ואת חיי הכלל, והופכתם לחיים מלאי תוכן תוחלת ותקווה.

משה רבינו התפלל לאלוקים, בעת מתן תורה, וביקש כי "מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי כל הימים".
מאידך, לא הכל שומעים באזניהם כיצד "השמים מספרים כבוד ומעשי ידיו מגיד הרקיע".
ונראה, כי עוד מעטים מהם יודעים את סודה של הארץ הקדושה הזו, ומבינים לקולותיה האלוקיים הבוקעים מתוך ליבה.

מדרשת "התורה והארץ" שמה לה מטרה - להביא דבר הקשר והחיבור אשר ביניהם - בין התורה ומצוותיה, לבין הארץ ומדרגות קדושתה.
שהרי המצוות התלויות בארץ הם ליבו של החיבור הזה, והם הלז החייל והחוסן אשר לחיי העולמים, ומהם יתד ומהם פינה לכל עולמה של תורה ושל מצוותיה.
יבורכו כל הבונים, והעוסקים בתורה ובמעשה, באמונה ובתחושת שליחות עמוקה.
יהי נועם ד' עליכם ומעשי ידיכם יכונן.
יהי רצון שנזכה כולנו עוד לשנים רבות של צמיחה ובנין, לתפארת התורה והארץ, ולשמחת כל כלל בית ישראל.

עלו והצליחו בחשד ד' !

הרב יוחנן פריד
מנהל האגף לתרבות תורנית

בע"ה, מרחשוון התש"ס

ההסתדרות הציונית העולמית
החטיבה להתיישבות
לשכת ראש החטיבה

י"ד חשון תש"ס
24.10.99
S00263

לאחינו ורעינו בגוף קטיף,

ברכת החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית שלוחה לכם לרגל חנוכה
מרכז המבקרים למורשת הארץ ומצוותיה.

אין לנו ספק כי המרכז החדש יהווה נדבך חשוב בעבודה החינוכית להנחלת
אהבת הארץ וקיום המצוות התלויות בה.

**אנו מאחלים ומייחלים שיקויים בנו דבר ה' אל אברהם: "לזרעך נתתי את
הארץ הזאת... והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לברית
עולם"**

עלו והצליחו!

בברכה,

אברהם דובדב
ראש החטיבה להתיישבות

חוף דקלים
PALM BEACH

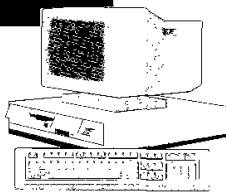
מלון חוף דקלים
נופש כסיל
באווירה יהודית אמתית

למכון ומדרשת התורה והארץ
שאו ברכה לראש פתיחת "מרכז המבקרים"
כולנו תקווה שחפץ ה' בידכם יצלח
ותשאו כרי בשמחה

מלון חוף דקלים

בית המחשב גדיד
שיוק ויעוץ
בהנהלת יאיר צחי
מושב בדיד
טל' 07-6847294

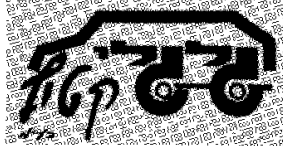

מרכז המבקרים
בית המדרש

לראשי "מכון התורה והארץ" ועובדיו
המשיכו ועל תרפו ידיכם
ממפעלכם היקר

אברהם שיף - הנהלת חשבונות
מושבים • מוסדות עצמאיים • מפעלים • חברות
טלפקס' 07-6812810

- שרותי מוסך
- מכונאות
- חשמל
- מיזוג אויר
- טרקטורים
- פנצריה
- פחחות

ברכה נאמנה
ליון גזנץ

ש. חנוך ובניו

אחזקות, חקלאות, בנין ופתוח בע"מ

למכון ומדרשת
"התורה והארץ"
ברכות להמשך
בנייה ושגשוג

מושב בדולח, ד.ג. חוף-עזה טלפקס. 07-6846111
כתובת למשלוח דואר:
ת.ד. 358, נוה-דקלים ד.ג. חוף-עזה מיקוד: 79779

גוש קטיף
טל' 7-8647596
פקס' 07-6847680

מדרשת הדרום - גוש קטיף
מברכת את עמיתינו
מדרשת "התורה והארץ"
וצוות הרבנים
בהמשך שיתוף פעולה פורה
במגוון תוכניות

ימי עיון
סמינריונים
שבתות אירוח
סיורים
מחנות עבודה

למדרשת
"התורה והארץ"
עלו והצליחו
אתכם
לאורך כל הדרך
אולפני סקאלה

אולפני סקאלה בע"מ
שרותי וידאו מקצועיים
הפקות וידאו עריכה ממוחשבת

רח' פינסקר 8 תל-אביב 63323
טלפון: 5255050, 03-5254545

פרוספקטים, ניירות משרדית, הזמנות,
עריכה גרפית, והדפסת אופסט ובלט

ברכה נאמנה מעומק הלב
ליום חגכם

א.ת. נוה דקלים, ד.ג. חוף עזה 79779 טל:
07-6847867, טלפקס: 07-6846173

תוצאה Totza'ah

למדע "תוצאה" ייזום ופיתוח עסקי בע"מ

רח' דוכיפת 5 כפר סבא 44246

טל' 09-7676277 פקס' 09-7676278

לעוסקים ביישום העשייה ההילכתית

ובבנין הארץ

ברכותינו החמות להמשך מוצלח

משפחת רוטשטיין ובית תוצאה

לידידינו במכון
"התורה והארץ"-
כפר דרום,
שאו ברכה
ביום חגכם,
תחזקנה ידכם
בתורה!
וישובכם בארץ!

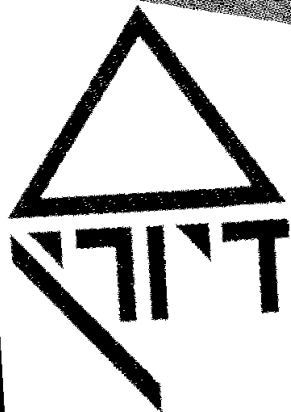
פלאמיקס

מפעל למוצרי גידול מקצועיים
לנוקדאות, לשתלנות, ולגינות

פלאמיקס תעשיות - יצרני מצעים מנותקים על בסיס קוקוס
מושב קטיף ד.ג. חוף-עזה 79730 טל' 07-6847848 / 07-6847689
פקס: 07-6847947 / 07-6842128 עוסק מורשה 550017339

בברכה נאמנה
יוסף אגנר

הרבו בלעשיכם וישי כוונכם

דיוורין - חברה לבנין הנדסה ותשתיות בע"מ
נוה-דקלים ת.ד. 588 ד.ב. חוף-עזה, 79779 טלפון: 07-6847954 פקס: 0706846410

להנהלת
מכון "התורה והארץ"
ולכל תושבי גוש קטיף

מצוות
משתלת
שורשים

שורשים

אח"ם (1986) בע"מ
משתלה לייצור וריבוי עתילי ירקות פרחים ותבלינים
מושב עין הבעוד, טל' 07-9982675 פקס' 07-9982549

למכון התורה והארץ
לרגל פתיחת מרכז המבקרים
עלו והצליחו
והמשיכו לקדש שם שמייס

מאחלים
אהרון גרוסברד
וחברת פול שקית בע"מ
יצרני אריזות פוליאטילן

פול שקית בע"מ
POL BAG LTD.

רחוב שבזי 10, אזור התעשייה יהוד 56 000 ת.ד. 243
10, SHABASI ST/ YAHUD, ISRAEL 56000 P.O.B 243
טל. 5365272/3, 03-5361022 פקס: 5365102

ירקות ללא תולעים וחרקים
ירקות מצוננים ייחודיים

עלי קטיף

החברה המובילה בייצור ושיווק ירקות איכות כשרים למהדרין

להנהלת מכון "התורה והארץ"
"אחותנו את היי לאלפי רבבה"

עלי קטיף
ההנהלה וצוות העובדים

שיווק ירקות ללא תולעים
שיווק ירקות מצוננים ייחודיים
כפר דרום ד"נ חוף עזה 79720
טל' 07-6847805 פקס' 07-6847040

כי חסד יש רק אחד

"חופים" - סוכנות לבטוח
ישראל צפלביץ'
כל סוגי הביטוחים
אלמנטרי וחיים
למכון "התורה והארץ"
ברכות לחנוכת מרכז המבקרים

נווה דקלים מרכז מסחרי קומה ב' ד"נ חוף עזה 79779 טל' 07-6847824 פקס' 07-6847955

נטפים

מוצרי השקיה וטיפטוף
חצרים • מגל • יפתח

אראשי מדינת ישראל והארץ ולדביו
האשכנזי וא"י גרבו יזכר
ממפלאים היקר

קבוץ חצרים: ד.ג. הנגב 4, מיקוד 50558
טל. 07-6473111 פקס' 07-6420098
קבוץ מגל: ד.ג. חפר, מיקוד 38845
טל. 06-6287222 פקס' 06-6365713
קבוץ יפתח: ד.ג. מרום הגליל, מיקוד 13840
טל. 06-6942761 פקס' 06-6951221

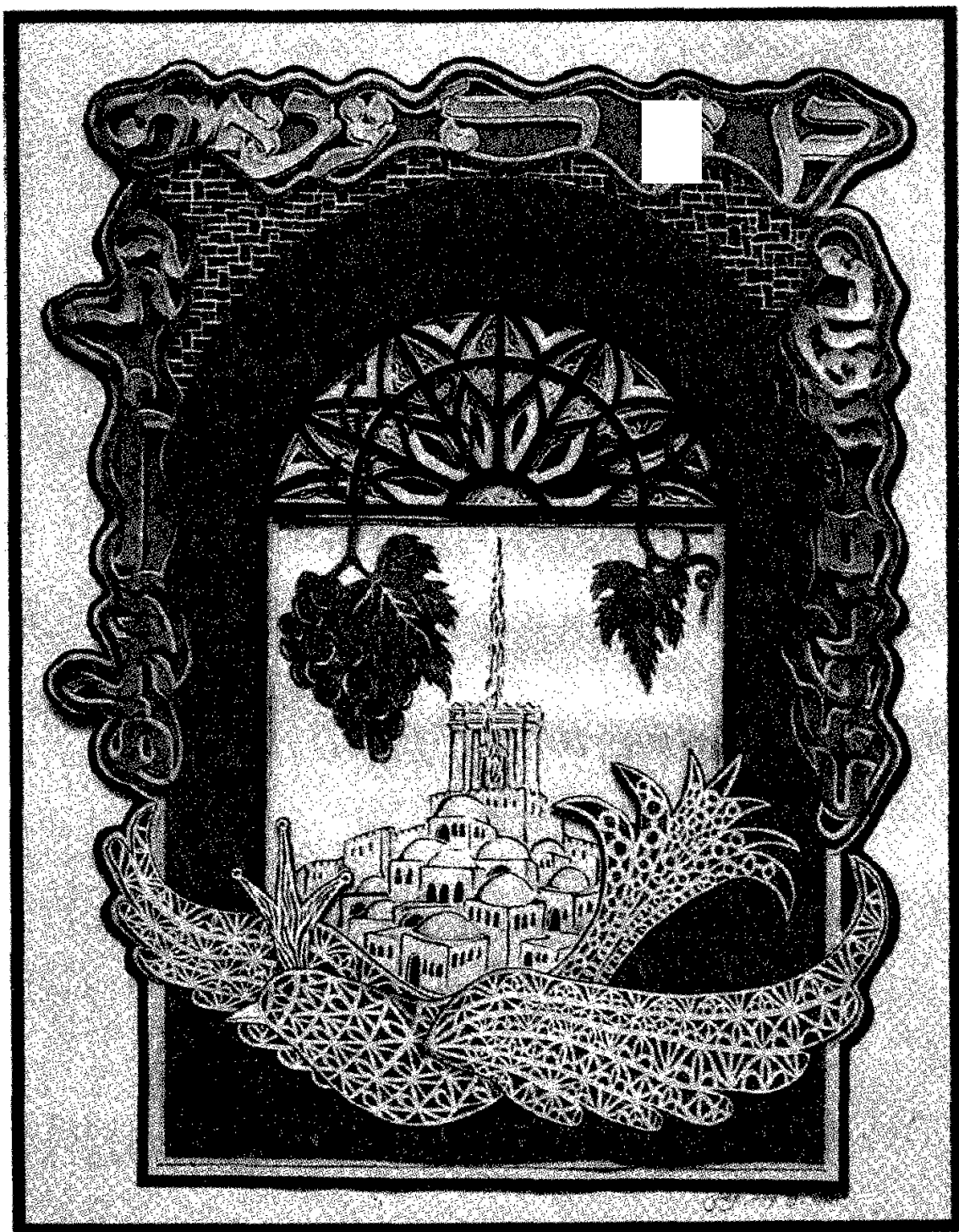
בס"ד תורת החיים

למכון התורה והארץ
ברכות לרגל חנוכת
מרכז המבקרים החדש.
מי יתן ויפוצו מעיינותיכם חוצה
לחיזוק אור התורה בארץ ישראל

בברכה,

ישיבת "תורת-חיים"

כולל מגל

למדרשת "התורה והארץ"

לרגל פתיחת מרכז המבקרים החדש

שאו ברכה להמשך מפעלכם החינוכי בו אתם שותפים נאמנים בקרוב

הגאולה האמיתית והשלמה.

יהי רצון שנזכה כולנו להתגשמות הנבואה "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון"

יעקב ואמירה נגר

נווה דקלים 07-6847779

אמירה נגר - אומנות יהודית

עופר גורן לא מוציא הגה

תכנים בדרך אחרת פנטומימה

052-670096

כחלוץ בתחום האומנות לחלוצים בדרך.

אני מברך את מדרשת תורה והארץ

לרגל פתיחת מרכז המבקרים

בכפר-דרום.

עלו והצליחו בדרככם

המיוחדת והחיותית בהמחשת

יופיה של היהדות.

שנאמר "יפת אלוהים ליפת

וישכון באהלי שם".

052-670096

הרב גבריאל קדוש

ארץ זית שמן בחנוכה

עץ הזית קשור הוא לחודש כסלו, קשרו הטבעי של הזית לחודש כסלו הוא בכך שעונת המסיק וייצור השמן מגיעים לשיאם בחודש זה (רד"ק, חגי, ב, יט) אך לזית יש גם קשר היסטורי לחודש זה בגלל נס החנוכה שחל בו. המתבונן בדברי חז"ל על עץ הזית ייווכח, שעץ זה תפס מקום נכבד מאוד ביחס למצוות רבות ולדימויים ומשלים. שמן הזית שימש להדלקת המנורה, למשיחת הכהנים והמלכים וכלי המקדש, להדלקת נר שבת ונר חנוכה ועוד.

הזית נודע לשבח כבר מימי בראשית בהבאת היונה עלה של זית בפיה כסימן לסיום המבול, וחז"ל למדו מכך על עליונותו של שמן הזית, וז"ל המדרש (ויקרא רבה פ' לא):

"תני ר' חייא שמן זית ולא שמן שומשמן ולא שמן אגוזים ולא שמן צנונות ולא שמן שקדים אלא שמן זית. א"ר אבין משל למלך שמרדו בו לגיוניו ולגיון אחד משלו לא מרד בו. אמר המלך: אותו לגיון שלא מרד בי – ממנו יעשו דוכסין ואיפרכין ואיסטרליטין. כך אמר הקב"ה: הזית הזה הביא אורה לעולם בימי נח, הה"ד (בראשית ח, יא) ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה".

שמן הזית המאיר אור יקרות, ללא אפשרות לערובוב וסכסוך האורה שיוצאת ממנו, הייתה סיבה להעדפתו בהדלקת נר שבת וחנוכה, כדברי חז"ל (שבת כו ע"א): "רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין מדליקין בצרי. וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: צרי אינו אלא שרף מעצי הקטף. רבי ישמעאל אומר: כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו. רבי ישמעאל בן ברוקה אומר: אין מדליקין אלא ביוצא מן הפרי. רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. עמד רבי יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמן, ומה יעשו אנשי מדי שאין להם אלא שמן אגוזים, ומה יעשו אנשי אלכסנדריא שאין להם אלא שמן צנונות, ומה יעשו אנשי קפוטקיא שאין להם לא כך ולא כך אלא נפט? אלא: אין לך אלא מה שאמרו חכמים אין מדליקין".

במדרש מצאנו את תשובתו של רבי טרפון לטענת חכמים (תנחומא, בהעלותך א): "אמר להם ר"ט הרי מצינו שחייב הקב"ה שמן זית מכל השמנים בנר, ויתר מכל מנחות הנקראות, תדע שהרי כל המנחות לא נאמר בהן אלא ונתת עליה שמן, ובהדלקת הנר כתיב שמן זית זך. לכך אמר ר"ט אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. ואנו מוצאים כי בכמה מקומות הזהיר הקב"ה על הנרות להדליק בשמן זית זך".

חביבותו של שמן הזית מכל השמנים גדולה מאוד, עד שמצינו במדרש (ילק"ש, ירמיהו רפט) שדימה בו הקב"ה את ישראל:

"אמר ריב"ל למה נמשלו ישראל כזית לומר לך מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטלה לא לעולם הזה ולא לעולם הבא שכל המשקין מתערבין אלו עם אלו והשמן אין מתערב עמהם ומה הזית שעושים ממנו שמן ומאיר – כך ישראל מאירים הם לעולם הבא".

יתרוננו של שמן הזית בא לידי ביטוי בענייני הלכה ובמיוחד העדפתו המובהקת להדלקת נר החנוכה "אמר ריב"ל כל השמנים כולן יפין לנר ושמן זית מן המובחר" (שבת כג ע"א).

נראה להסביר העדפה זו כך: מלבד שעניין נס החנוכה הוא חידוש הדלקת המנורה במקדש שהודלקה בשמן זית, יש לשמן זית גם ביטוי רעיוני למהות החג, ולא בכדי השתדלו המכבים לחדש את הדלקת המנורה בשמן זית טהור, למרות שלא הוכרחו בדבר. הגמ' (נדרים נג ע"א) מציינת את מרכזיותו של שמן הזית דווקא בארץ ישראל בהקשר לאדם האוסר על עצמו הנאה משמן:

"תניא הנודר מן השמן בארץ ישראל מותר בשמן שומשמן ואסור בשמן זית ובבבל אסור בשמן שומשמן ומותר בשמן זית".
ומפרש רש"י: "דסתם שמן שלהן של זית".

מצאנו גם בתוספתא (שבת פ"ב): "מה יעשו אנשי בבל שאין להן אלא שמן שומשמן...?" - משמע שהשמן בארץ ישראל הוא דווקא שמן זית.

רצונם של המכבים לחנוך מחדש את הדלקת המנורה דווקא בשמן זית טהור, שאינו מתערבב עם משקים אחרים, היוותה עבור המכבים סמל למאבקם עם היוונים על תרבות ישראל הטהורה בארץ ובמקום המקדש. הם הבינו שכל ערבוב של תרבות זרה בארץ ישראל ממעט את האורה המיוחדת המאירה בישראל ובארצם, וכדבריו של הרב קוק זצ"ל בסידורו (עמ' כד):

"והנה הרבה הם השמנים, הסיבות המביאות אורה. כמה סעיפי חכמה ישנם, שבהיות הנפש עסוקה בהם מתרוממת על ידם במוסר, ומדות טובות ונעשיות מוכנות להביא טובה לעולם. אבל נעלה על כולם בטהרת אורה הוא אורה של תורה, היא מיוחדת ליום השבת ביחוד, היא המעולה שבשמנים בטהרתה שאין בה עירוב של טעות וחשכת יצר-האדם הרע, שמתמזגת ע"י ההארה הבאה מחכמות אנושיות. ע"כ היא נמשלת לשמן זית, ראשית שמנים ששם האורה הטהורה שורה".

ישנה לזית תכונה נוספת, שלא ניתן להרכיבו עם שום עץ, ודומה תכונה זו לתכונתם של ישראל אשר הם "עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" (במדבר כג, ט). החזרת מלכות ישראל כבראשונה ללא שותפות ושלטון זר בארץ ישראל, היה היעד של מאבק המכבים ביוונים. עקרון זה שעץ הזית בתכונתו האופיינית לו שאינו נרכב עם שום עץ אחר, היה סמל לעיניהם של המכבים לכן המכבים קבעו את העקרון הזה כהלכה לדורות בהדלקת נר החנוכה בשמן זית דווקא, כדברי הרב קוק זצ"ל (אגרות הראי"ה ח"ג עמ' עה) :

"יש כאן שני הידורים, הידור של טהרה, שהרי היה כשר גם בטומאה, שהייתה נדחית או ניתרת, והידור של שמן זית, שזה נעשה ביום ראשון. והוא מרמז על טהרת הרוח בישראל בלא ירידה של טומאת ע"ז, היסוד מעולה, הטהרה מרומזת בהידור הטהרה, והנקיות מתעורבת נרמזה בנס היום הראשון, שכל הפך נעשה ע"י זה שמן זית, שהוא מצוין ע"פ הירושלמי (כלאים פ"א ה"ז) במה שאינו מקבל הרכבה".

המכבים ששאפו בכל מאודם להחזיר את מלכות ישראל המקורית ואת תרבות ישראל על טהרת הקודש דבקו בשמן הזית המבטא את טהרת הקודש בארץ ישראל, וכל כך למה? תשובה לכך מצאנו במדרש תנחומא (פ' תצוה סימן א):
 "אמר להן הקב"ה מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתם שנמשלתם ליונה הביאו שמן זית והדליקו לפני, שנאמר ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית...".

מי ייתן ובתקופת ערבוב עולם המושגים יאיר לנו אורו של שמן הזית לריבוי מלכות ישראל על טהרתה במרחבי ארצנו.

עם סגירת הגיליון הגיעתנו שמועה רעה על פטירתו של הרה"ג הרב מנחם יהודה הלוי אושפיזאי זצ"ל - רבה של רמת גן במשך עשרות שנים, אשר אורו הזך והטהור האיר עיניהם של ישראל בתורה וברבנות, מתלמידיו של מרן מרן הרב קוק זצ"ל, הביא אורה של תורה לגוש דן, כבה אורו בר"ח מרחשוון תש"ס זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא.

החוברת שלנו מחד, מוקדשת היא לזכרו של הרה"ג מנחם יהודה הלוי אושפיזאי זצ"ל, זקן רבני ישראל, ומאידך היא חוברת חגיגית לכבוד חנוכת מרכז המבקרים - עבר והווה מחוברים יחד.

בע"ה יתברך זוכים אנו לחנוך את מרכז המבקרים של מכון התורה והארץ שבחוות כפר דרום, הנמצא במרכזו של מטע זיתים מתקופת התורכים. המרכז נותן למבקר בו חוויה של התחברות עם עם ישראל, דרך קיום מצוות התורה ובפרט המצוות התלויות בארץ לאורך ההיסטוריה של עם ישראל בתקופותיה השונות, בעבר בהווה ובעתיד.

בחוברת, מאמר המתאר את מרכז המבקרים מאת הרב משה הרשטיק שריכז פיקח וליווה את הקמת המרכז. מאמר הגות על הגשם והמים כגורם חיים, מאמרים בהלכה בנושא שימוש בשמן טבל להדלקת נר חנוכה, חיוב תרו"מ בגבולות עולי מצרים ועוד.

חג חנוכה שמח (תרתי משמע)

המערכת

הרב משה הרשטיק

מוזיאון "התורה והארץ"

במכון "התורה והארץ" משתדלים באופנים שונים לגלות ולממש ערכי תורה באופן מעשי. מצוות שלאדם מן השורה נראות ללא משמעות מקבלות בבית "התורה והארץ" טיפול מחקרי מעמיק. מסקנות המחקרים מתפרסמות ומיושמות בשטח ומביאות לציבור תועלת מרובה בפיתוח אמצעים חדשים בתחום החקלאות. כמו כן מפתחים במדרשת "התורה והארץ" אמצעי הוראה יחודיים, המקרבים את הלומד אל ערכי הארץ ומצוותיה. גולת הכותרת בשלב זה, הוא מוזיאון "התורה והארץ".

המוזיאון אינו מפרט הלכות וממחישם אלא מעביר בעיקר רושם חוויתי. המוזיאון בא לחבר את העשייה העכשווית בתחום החקלאות עם מקורות התרבות והעבר של עם ישראל. נקודת מבט זו יוצקת תוכן עמוק לעשייה העכשווית בכך שהיא נותנת כוח להמשיך ולפעול גם כשיש קשיים.

המוטו של המוזיאון הוא דברי הנביא ירמיהו המתאר את האיש אשר יבטח בד' "והיה כעץ השתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חם והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשיות פרי" (ירמיה טז, ח). הנביא מתאר איך ששום כוח לא יוכל לבטל דבר המחובר למקור החיים. כך מאמינים בבית "התורה והארץ" וכך חיים בו ביום יום.

חלל המוזיאון מעוצב בעיצוב חדשני, המשלב מוצגים ותמונות בתאורה חמה ובמופעי מולטימדיה. המבקר נכנס לתוך חוויה ישראלית שורשית שבה הוא עובר על ציר הזמן חמש תקופות במצוות התלויות בארץ. ארבע תקופות מעוצבות בקומת הקרקע וההווה למעלה בגלריה. תקופת ימינו ממוקמת על ארבעה גזעים מונמנטלים המסמלים את הבסיס האיתן שעליו נשען ההווה שלנו. כדי להגיע לקומת ימינו יש להכנס לתוך הגזע ולטפס במדרגות למעלה. ארבעה גזעים נבחרו לסמל שורשיות ארץ ישראלית הזית, התמר, הארז והשקמה. בקומת הקרקע יוצאות מהגזעים מעין קליפות המחלקות את החלל לארבע תקופות כשעליהם מוצגות התמונות והמוצגים התלת מימדים.

יעקב בוצ'ן איש עדין שורשי ובעל כשרונות אומנותיים בתחומים רבים עיצב את המוזיאון. הוא הגה את רעיון הגזעים והקליפות ועיצב בהם את המוצגים. הרב יהודה הלוי עמיחי ראש המחלקה ההלכתית במכון "התורה והארץ" הגה את רעיון סיפור המצוות התלויות בארץ על ציר הזמן. גדעון נאור פירט את הרעיון למוצגים ולכותרות והכין את מיצג המולטימדיה המוצג בתוקפת בית ראשון. את העבודה ביצע ציון מוצפי איש בעל שני ידי זהב וראש ישר מנהל חברת קו עיצובים. על העבודה שארכה שנתיים ניצח עמי גיאת מנהל מדרשת "התורה והארץ".

עם הכניסה למוזיאון נפגשים בתקופת האבות. בחלל זה רואים ביטויים ויזואליים לדרך שבה קבעו האבות את יסודות האחיזה בארץ, את אמונתם בהבטחת הארץ לזרעם ואת מסירת נפשם עליה. אברהם עוזב את מולדתו בצוויו של הקב"ה והולך לארץ ישראל. רואים תמונות עכשוויות של המקומות שאותם קנה אברהם בפסיעותיו כשהתהלך בארץ לארכה ולרחבה. מיצג תלת מימדי מסמל את המשא ומתן שקיים אברהם עם עפרון. אברהם השקיע הון עתק כדי לקנות פיסת קרקע גרועה לקבור בה את שרה. יצחק בנו ממשיך בדרכו של אביו ומתמודד ביושבי הארץ. שתי טיפות "עקרות" מציגות את הנסיונות שנכשלו בחפירת בארות חדשים - "עשק ושטנה". בטיפה השלישית יש חיים. היא מסמלת את הבאר "רחובות" שעליה כבר לא רבו. יעקב בנו חוזר לאחר גלות ארוכה לארץ ישראל ומיישם בה מיד את הנבואה שהתגלתה לו ביציאה לגלות. הוא קונה את אדמת שכם. מבניו של יעקב, שנים עשר שבטי י'ה, קם עם ישראל. כאשר נכנסו בני ישראל לארץ התיישבו בה לפי סדר אלוקי המתאים באופן מהותי לכל שבט. רואים את חלוקת הארץ לשבטים בהתאמה לצבעי אבני החושן.

החלל השני מציג את תקופת בית ראשון. ימי שלמה המלך היו הימים הטובים ביותר שהיו לעם ישראל. השכינה שורה בבית המקדש, כהנים ולוויים בעבודתם, ומצוות התלויות בארץ קושרות את בוני הארץ עם המשרתים בקודש לאחדות של אומה שלמה. רואים את הכהנים ואת הלויים בעבודתם. רואים את העם "חיי" את המצוות. מיצג תלת מימדי ממחיש את השביתה בשמיטה ואת הדרור שביובל. על חלקי פאזל מצויירות סיטואטציות של קיום המצוות התלויות בארץ. על כל פאזל סיטואציה אחת. לפתע כל חלקי הפאזל מתחברים לתמונה שלמה השופכת אור מבית המקדש על כל מרחבי הארץ.

באולם השלישי מוצגת תקופת בית שני. ימים של טרום-גלות. רוב העם נשאר בבבל. בית המקדש ללא ארון, ללא שכינה וללא רוח הקודש. מנהיגי הדור מתקנים תקנות וגזרות לתיקון מצבה הדל של האומה. הם מפרטים את התורה החיה למסגרות ברורות, אשר ישמרו על ישראל בגלות של אלפי שנים. באולם זה רואים את גבולות הארץ המצומצמות של עולי בבל. רואים את שממת הארץ ומצד שני את עול הגויים בארץ ישראל. במרכז רואים ושומעים (כביכול) קולות של חכמי הסנהדרין שהיו יושבים בלשכת הגזית. הם לומדים, מתדיינים ביניהם, שופטים את העם וגוזרים גזרות לדורות.

השטח הרביעי מציג את תקופת הגלות. העם יוצא לגלות ארוכה ואיומה ומנגד עומדת הארץ שוממה. החיבור המעשי לארץ הוא בעיקר בכיסופי הנפש. מצד אחד רואים תמונות מהווי היהודים בגלויות השונות ומנגד רואים את הארץ השוממה המחכה לבניה. רואים זה מול זה את סבל העם ואת סבל הארץ. מיצג תלת ממדי ממחיש את המצוות שקוימו בגלות מצד אחד ומצד שני את כיסופי הנפש בתפילות לארץ ישראל.

למעלה בגלריה מוצגת תקופת ימינו. חזרנו לארץ לפני למעלה ממאה שנים. מסגרות החיים השתנו בקצב מדהים ללא הכר. אך הקדושה והארץ קבועים לעולם. במציאות מודרנית זו הולכת ומתפתחת גם החקלאות. יש לגבש גישה הלכתית מעשית שתבטא את תוכנה הרוחני של הארץ.

מיצג מים תלת מימדי ממחיש את הקשר בין הטכנולוגיה וההלכה. התמונות מביאות דוגמאות של הכנסת תוכן רוחני עתיק לתוך מציאות משתנה. "ספר ענק" מגלה דיונים ופתרונות עכשוויים מבית המדרש המתייחסים לבעיות המתעוררות חדשים לבקרים. בפינת המחשבים אפשר לראות סרטים ומצגות לימודיות על חקלאות והלכה.

אנו מקווים שהמוזיאון יתן חשק ללמוד ויפתח צוהר למי שלא מכיר בכלל. העיקר שישאר למבקר טעם של עוד...

הרב צבי שורץ

מים - אוצרות של חיים

א. הבריאה והמבול

מים הם יסוד הבריאה. עוד לפני בריאת האור כבר היו מים: "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים" (בראשית א, ב). ואף השמים נבראו ביום השני מהבדלת המים העליונים מהמים התחתונים "ויבדל אלוקים בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע" (שם א, ז) וקיום הארץ ביום השלישי התאפשר ע"י התגלות הארץ בצווי "יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה" (שם א, ט). המים הם גם יסוד החיים "וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ד' אלוקים על הארץ" (שם ב, ה). גן העדן מוקף נהרות שופעי מים "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים" (שם ב, י).

וכשאדם חטא והקב"ה החליט למחותו מעל פני האדמה עשה זאת ע"י הבאת מבול של מים לעולם. ודווקא מחייה ע"י המים כי המים הם יסוד החיים ויסוד המוות וכך כותב המהר"ל (גבורות ה' פי"ד):

"כי מתחילת בריאתו של עולם, קודם שיצר וברא עיקר הצורה שהוא האדם, היו המים אשר הם פשוטים ואין בהם צורה והם היו מציאות העולם... ואמר הקב"ה לברוא את האדם ויש לו מעלת הצורה והוא יהיה מציאות יותר, מורה על שבח הבורא האמיתי... וכאשר ברא האדם מחמת רוב הצורה היה נוטה לצד אחר לגמרי, לומר כי אין העולם של מלך וזה מחמת הצורה השלמה, היה רוצה שהוא יהיה עיקר המציאות בעולם. ולפיכך היה ה' יתברך אומר יפנו אלו ויחזרו המים, כלומר כי דבר זה בא לאדם מחמת הצורה ויחזרו אלו שאין להם צורה שלמה, כי לא חפץ הקב"ה בצורה זאת. ולפיכך תמיד היה הקב"ה מאבד רשעים כמו דור אנוש ודור המבול וסיסרא ופרעה במים לפי שהמים הם העברת צורת המציאות. וכאשר יש חטא בעולם הקב"ה מעביר את הצורה, ומעביר אותנו במה שהיא העברה אל הבריאה כמו המים. ולכן כאשר הקים הקב"ה ברית עם נח, לא הקים רק שלא להעביר מבול. ומה מועיל שלא להעביר המבול, ויכול להעביר אש וגפרית? אלא שכל עניין העברת העולם, העברת הצורה ע"י המים."

מדברי המהר"ל עולה, שהמים הם החומר הראשוני שאין לו צורה, וכל מציאותו היא חסרה, מעצם טבעם ותכונתם של המים שאין להם תכונות. יש בהם גמישות מרבית, אין בהם מוצקות ולא "אופי" ולכן מקבלים הם את צורת הכלי שבו הם נמצאים. אין בהם גם שום התנגדות לכוחות הטבע ולכן יורדים הם ממקום גבוה למקום נמוך כי כוח הכובד שולט בהם לחלוטין. בגלל חוסר צורה זו נבחרו דווקא המים לבטל את הצורה המושלמת של הבריאה - האדם שהוא שיא הופעת הצורה בעולם, בהיותו צלם אלוקים ועליו נאמר "ותחסרהו מעט מאלוקים" וכאשר

האדם חוטא ומורד בבוראו וטוען שהוא המציאות הראשונית, ואינו מביא לידי ביטוי את הקשר שלו למקור החיים "ואתה מחייה את כולם", באים המים הפשוטים עם ראשוניותם "הפרימיטיבית", שתמיד נאמנים לייעודם ומבטלים אותו ומחזירים אותו לטבעו הראשוני של העולם - למים. וכדברי המדרש (ב"ר פ' ה, א): "שהקב"ה ברא פלטין על המים והושיב בו דיורין פיקחין וכשכפרו בו ואמרו אין פלטין זה של מלך אמר המלך תחזור הפלטין לכמות שהיתה".

ב. גזירת היאור ומשה רבנו

פרעה החל בשעבוד בני ישראל בהדרגה. בתחילה ע"י שעבוד קשה של עבודה "וישימו עליו שרי מיסים למען ענותו בסבלותם" (שמות א, י) ואח"כ גזירת המילדות "וראיתם על האבנים אם בן הוא והמיתן אותו ואם בת היא וחיה" (שם א, טז) ולבסוף "ויצו פרעה לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" (שם א, כב). במדרש (ש"ר א, יח) מבואר מדוע גזרו המצרים להשליכם ליאור:

"לפי שהיו רואים האסטרולוגין שמושיעין של ישראל ע"י מים ילקה, והיו סבורים שבמים יטבע ולא כך היה, אלא ע"י באר מים נגזר עליו גזירת מות שנאמר יען לא האמנתם בי. ורבנן אמרי העמיקו עצה שלא יפרע הקב"ה מהן במים לפי שהיו יודעין שאין הקב"ה משלם אלא מידה כנגד מידה והיו בטוחים שלא יביא מבול לעולם ולכן גזר להטביען במים".

אולם כשנולד משה שמו אותו ביאור אחרי ג' חודשים וכן נאמר במדרש (ש"ר פ' א, כא): "ולמה השליכו אותו ביאור? כדי שיהיו חושבים האסטרולוגין שכבר הושלך למים ולא יחפשו אחריו".

ההבדל בין נבואת אמת לאיצטגנינות הוא כהבדל שבין ראייה בהירה לראיה עמומה, רואים ואינם יודעים בדיוק מה רואים. גם במראה הגזירה שמושיעין של ישראל ילקה במים ראו ולא ראו, וכך הופרה עצת פרעה כששמו את משה ביאור חשבו שהושלך למים וטבע ובטלו הגזירה.

לעומתם, ידעו בני, שהמים שנראים למצרים כממיתים וכמכלים, יכולים להיות המים המחיים ולכן דווקא במים שמו את משה רבנו "בסוף על שפת היאור", ומשם ניצ

ל ע"י בת פרעה. ולפי רבנן במדרש שהיו בטוחים שלא יביא מבול לעולם ויינצלו מגזירה זו הטביע הקב"ה את המצרים במים ולא הביא מבול של מים עליהם אלא הביא אותם אל המים כדי שיטבעו. הרי שחשבו שיינצלו ע"י מים כי הם מחיים וטיפעים במים. וכך, משה יצא מן המים ממיתה לחיים והמצרים שגזרו להטביעם במים וחשבו שיינצלו, נידונו מחיים למוות.

גם שמו של משה נקרא על שם "כי מן המים משיתיהו" (שמות ב, י). המהר"ל (גבורות ה' פרק יח)

מסביר מדוע לא נימקה בת פרעה את שמו כי מן היאור משיתיהו:

"להורות כי עניין משה ומעלתו הוא מסולק ומוסר מן המים כי מעלת משה רבינו מעלת הצורה לפי שהיה נבדל במעלתו מן החומר ומי שקרוב אל

השכלים הוא קרוב אל הצורה ולכן היה משה רבינו עניין צורה בלבד מבלי חומר, והמים הם היפך, כי המים אין להם צורה גמורה ולכן תמיד נקראים בלשון רבים ולא תמצא לשון יחיד במים לפי שכל אחדות מכח הצורה המאחד את הדבר והמים הם בלי צורה גמורה והיה משה היפך להם שהוא צורה נבדלת. ומפני זה נקרא משה שהיה משוי מן המים ומסולק מהם.

על פי זה גם מבאר המהר"ל את ראייתם של האיציטגנינים:

"שראו שהמים מתנגדים למשה שהוא המעולה שבצורת בני אדם בהיותו בעל צורה אלוקית שלמה: ולא קם עוד נביא בישראל כמשה, והשכינה מדברת עמו פנים אל פנים והיה נבדל מן האשה ולא כהתה עינו ולא נס ליחו".

ומכל מקום טעו האיציטגנינים כיון שהם לא ידעו שביטול הצורה תהיה רק אחרי שחטא, וכדברי המהר"ל: "וזוהי טעותם כי בלא חטא אין המים גוברים עליו ורק כשחטא לקה במים – במי מריבה".

וכשרצו חכמים לבטא את פחיתותו של אדם אמרו: "הסתכל מאין באת מטיפה סרוחה" כי החומר הפחות שבאדם הוא מן הטיפה שהיא המים אשר הם בלי צורה.

ג. קריעת ים סוף

כשיצאו בני ישראל ממצרים עמדו לפני קושי נוסף. פרעה רדף אחריהם והשיג אותם חונים על הים ובני ישראל צעקו והקב"ה צוה למשה "ואתה הרם את מטף ונטה את ידך על הים ובקעו ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה" (שמות יד, טו) וכאשר ציוה כן היה: "ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. וירדפו מצרים ויבואו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים וכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים" (שם יד, כב-כג).

כשראו את הנס הגדול פרעה מגרונם שירה אדירה, שירה של אמונה היא שירת הים. גם כאן נתגלה בצורה חזקה סודם של המים, המים שכיסו את פרעה וכל חילו, בתוכם עברו בני ישראל וניצלו. והים, שהיה מקום קבורה וכליון מוחלט למצרים, היה דרך למעבר גאולים. ומבאר האב"ע (שמות יד, כט):

"שבעוד פרעה היה טובע עוד נשארו אנשים מישראל בים עוברים וזה היה פלא בתוך פלא, כי במקום שהיו ישראל עוברים בים היה שם רוח קדים מיבש, ובמקום פרעה וחילו הביא ה' רוח אחרת להמס המים".

לפי האב"ע הנס היה גדול יותר ואותו מקום שבו בני ישראל עברו ביבשה וחיו - שם טבעו המצריים.

ד. יונה הנביא במעי הדגה

יונה הנביא נצטווה ללכת לנינוה ולעורר אותם לתשובה. הוא בורח מן התפקיד ונוסע באניה לתרשיש: "וזה הטיל רוח גדולה אל הים ויהיה סער גדול בים"

(יונה א, ד). והמלחים באניה עושים מאמצים רבים להציל את עצמם, וכשמתברר להם שהסערה בגלל יונה אין להם ברירה אלא להשליך את יונה לים "וישאו את יונה ויטילוהו אל הים ויעמד הים מזעזע" (שם א, טו) אולם ה' מזמן לו דג גדול שכולע אותו ונמצא במעי הדג שלושה ימים ושלושה לילות. מבטן הדג מתפלל יונה ומתאר את מצבו "ותשליכני מצולה בלבב ימים ונהר יסובבני כל משבריך וגליך עלי עברו" (שם ב, ד). "אפפוני מים עד נפש תהום יסובבני סוף חבוש לראשי" (שם ב, ו) הוא נמצא במסגר בתוך מסגר ומבקש "ואני בקול תודה אזבחה לה" ותפילתו מתקבלת "ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה" (שם ב, יא).

גם כאן, הים הסוער שאמור להטביע את כל הנזרק אליו ועוד להיבלע במעי הדגה שאיננו מקום חיים, וכפי שמתאר יונה את המקום שבו הוא נמצא: מצולה, לבב ימים, נהר, משברים וגלים, מים עד נפש, תהום. דווקא משם מן השאול הכפול הנמצא בתוך הים הממית, יוצא הוא לחיים וממלא את משימתו שהוטלה עליו להחזיר את אנשי נינוה בתשובה, ולהביאם מ"דרכי מיתה לדרכי חיים".

ה. טבילה וטהרה

נאמר ברמב"ם (הל' מקוואות פ"א ה"א):

"כל הטמאים בין אדם בין כלים, בין שנשטמו בטומאה חמורה של תורה בין שנשטמו בטומאה של דברי חכמים – אין להם טהרה אלא בטבילה במים הנקוים בקרקע".

כל מים המכונים בקרקע נקראים בקיצור בלשון חכמים: מקוה, כמו שכתוב (בראשית א, י): "ולמקוה המים קרא ימים", וכן (ויקרא יא, לו): "אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור". אין מקוה כשר לטבילה אלא אם כן יש בו מים כדי טבילה בבת אחת לכל גוף האדם הטובל, שנאמר (ויקרא טו, טז): "ורחץ במים את כל בשרו" – מים שכל בשרו, היינו גופו עולה בהם. "וכמה הם? אמה על אמה ברום שלוש אמות, ושיעורו חכמים מי המקוה ארבעים סאה" (עירובין ד ע"ב). ואף זב שצריך לטבול במעיין של מים חיים ולא במים מכונסים גם הוא צריך להכניס את כל גופו במים (לדעת חלק מן הפוסקים).

בתו"כ ישנה הבחנה בין מעיין לבין מקוה שמעיין מטהר בכל-שהו בעוד שהמקוה מטהר בארבעים סאה; אך הרמב"ם, הראב"ד והרשב"א מסבירים שאין הכוונה שבמעין די בכמות של כלשהו מים, אלא שאינו צריך ארבעים סאה. עם זאת, צריך שיהא כל גופו של הטובל עולה במים שאם הטובל הוא גוף די בפחות, ואם הוא ארוך צריך יותר, ואילו במקוה צריך ארבעים סאה לכל אדם (עי' ב"י יו"ד סי' רא ד"ה ומ"ש ובכס"מ הל' מקוואות פ"ט ה"ח).

ואף באדם הטובל במקוה גם אם יש ארבעים סאה אין זה מספיק אלא צריך תנאי נוסף שכל גופו עולה בהם. ולפי הרא"ה ב"בדק הבית" אסור ליתן מים שאובים במקוה שמימיו מרודדים אעפ"י שיש בהם ארבעים סאה, והשאלה היא מדוע אסור להוסיף מים שאובים? הרי מקוה שיש בו ארבעים סאה הוא מקוה כשר, ואפשר לשים בו מים שאובים ככל שירצה, רק ישנו חיסרון צדדי בכך שאין אפשרות

לטבול בו! ותירץ הרב אונטרמן זצ"ל (הובא במשניות קהתי במקוואות סוף פ"ז) שבתורה לא נאמר השיעור של ארבעים סאה. ההגדרה המדויקת היא שצריך שיהיה כל גופו של הטובל עולה במים בבת אחת (ובד"כ די בארבעים סאה). לפי זה גם אם יש ארבעים סאה במקוה, אלא שאינו ראוי לטבילה משום שאין גופו של אדם יכול לטבול במימיו בבת אחת - אין עליו תורת מקוה, וכל שאין עליו תורת מקוה אינו מטהר שאובים.

בטעם הדבר, מובא ב"שם משמאל" (דרשת שבת שובה תרע"ב):
 "הטובל במים הרי הוא כאילו איבד החיות שהיתה לו מכבר ומתחיל לחיות חיים חדשים על כן נטהר. כי איננו אותו האיש עם החיים שמכבר שנטמא".
 ובספר "טעמי המנהגים" (עמ' תקא) נאמר:

"שהאדם הנכנס כולו לתוך המים הוא חשוב כמת, וכשיוצא ממנו נעשה כברייה חדשה והוא טהור. ויש אף המכוונים כך בטבילה, כשהם בתוך המקוה מכוונים שהם חשובים כמתים, וכשיוצאים הם מכוונים שנעשים כברייה חדשה".

וגם כאן מתגלה סוד המים המכסים את כל האדם ו"מת" בהם ובהם עצמם הוא מיטהר ו"חי" בהם. תהליך זה של טבילה ש"מחייה מתים", הוא זה שמוציא מידי טומאה. שהרי הטומאה כולה קשורה למוות. המת הוא אבי אבות הטומאה, וכל מיעוט חיים או מגע במוות כמו זיבה, מצורע, שרץ, נבלה ודם נידה, שהוא יציאת דמים של אישה שלא הופרתה ולא יצרה חיים, יש בהם מן המיתה. והטבילה במים יוצרת תחייה ולידה מחודשת וכך הופכת את הטמא לטהור ע"י שהופכת אותו מ"מת" ל"חי".

ו. תפילת הגשם

נאמר במשנה (ר"ה פ"א מ"ב): "ובחג נידונים על המים". חג הסוכות, העומד בפתחה של שנה חדשה, על שלל דיניו ומנהגיו, מרוכז כולו מסביב לתפילה על הגשם, לקראת החורף הממשמש ובא. לכן מתחילים להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" ביום טוב אחרון של חג, ושואלים "ותן טל ומטר לברכה" מיד לאחריו. גם ארבעת המינים הניטלים בחג, לא באו אלא לרצות על המים "וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים" (תענית ב ע"ב). בקרבנות החג מנסכים גם מים נוסף לניסוך היין בשל הבקשה למים. גם נטילת ערבה ביום שביעי של חג וזקיפתה בצד המזבח נלקחה בשל היותה הסמל המובהק ביותר לגידול שזקוק למים, וכך נקראה גם בתורה "ערבי נחל". בשל יסוד זה בחג הסוכות יבואו גם כל הגוים לעתיד לבוא כדי להתפלל בירושלים על הגשם ועם שלא יעלה לירושלים לא יירד עליו גשם (זכריה יד).

הגשמים מחיים את כל היקום ו"גדול יום הגשמים מתחיית המתים" (תענית ז ע"א); וכשיש בצורת ונעצרים הגשמים גוזרים תעניות.

אולם הגשמים עצמם יכולים להיות גם מקור לקללה ולמוות והכהן הגדול ביום הכיפורים מתפלל על השרון שלא יעשו בתייהם קבריהם (סדר העבודה ביום כיפור) וכשם שתיקנו תפילות להורדת גשמים כך גם ישנם תפילות לעצירת גשמים מרובים, וכך פסק הטור (או"ח סי' תקעז): "אבל ארץ מצולה שרוב גשמים קשים לה ולא עוד אלא שחפילים בתים אין לה צרה גדולה מזו ומתפללים עליה". לפי זה כל עניינה של התפילה על הגשם, היא תפילה לגשמים של ברכה שמחיים ומפריחים ולא לשיטפון של מים העלול לכלות את הכל. וכך מבקשים אנו בתפילת הגשם בשמיני עצרת כמו גם בתפילת הטל בפסח "לברכה ולא לקללה לחיים ולא למוות".

ז. מים עליונים ומים תחתונים

הבריאה כולה זקוקה למים. אולם התורה מבחינה במעלת הארץ המקבלת גשם מן השמים מאשר ארץ שבה נמצאים המים וזורמים באופן קבוע: "והארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים" (דברים יא, י).

והרי מים זורמים מבטיחים יותר את הקיום החקלאי, בעוד שארץ הזקוקה לגשם עלולה ללקות בבצורת או למנות לא מבוקרות של גשמים העלולים לגרום שיטפון?! ודווקא שליטה אנושית מלאה על המים הם ערובה טובה יותר לגדל את כל הגידולים בזמן הרצוי וביבול רב, ומדוע מתפארת התורה במעלת הארץ שבה יורדים גשמים? אלא כאן מדובר לא על הגידולים החקלאיים והיבול הרב, אלא על פיתוח של אדם שלם ועובד ה', לעומת אדם שבע ומנוון שאינו זקוק לחסדי שמים. דווקא מקום שופע מים גורם להרגשת עושר וגאווה, ושליטה על מקורות המים יוצרים תחושה של כוח ועוצם ידי, שהיא מסוכנת לאדם הערכי והמוסרי. כדי לפתח אדם שלם בעל הכרת טובה ונדיבות, יש למצוא דווקא מקום כזה הנתון לחסדי הבורא, ומתת שמים זו, כל כולה תלויה ברמתו הרוחנית של האדם ובמאמציו המוסריים, כפי שנאמר (ויקרא כו ג):

"אם בחזקתך תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעיתם".

וכן בס' דברים (יא, ג):

"והיה אם שמעו תשמעו את מצוותי אשר אנוכי מצווה אתכם... ונתתי מטר ארצכם בעיתו יורה ומלקוש".

ואם לא תשמעו תהיה ח"ו בצורת, והשמים יהיו כברזל וכנחושת. ולכן זו מעלתה של הארץ שיש בה שפע של גשמים התלויים בחסדי ה' וכדברי הרמב"ן (דברים יא ד"ה לא כארץ):

"והארץ תיתן יבולה, אולם לא כארץ מצרים להשקות אותה ברגל רק למטר השמים... וצריכים שידרוש ה' אותה תמיד... ואם תעברו על רצון ה' לא ידרוש אותה בגשמי רצון".

וכך יוצרים אדם בעל תודעה דתית ומוסרית, שכולו תודה ותפילה, המסתפק במועט. וכשיש מחסור, מתחלק עם חבריו. לעומת, ארץ שבה נמצאים המים בשפע יוצרת אדם בעל רמה דתית פחותה. כך יוצרים הגשמים הבאים מלמעלה, אדם "חי" שרוח אלוקים מרחפת בו, לעומת ארץ שיוצרת אדם מרוחק מן השמים שבע ומנוון המשול למת.

ח. אוצר - ברכה - מקוה - עין

בתנ"ך נקראים מקומות שיש בהם מים בשמות שונים המציינים צורות שונות של נביעה ואיסוף.

בתוך דברי התוכחה של משה לבני ישראל לפני הכניסה לארץ ישנו מעמד של קללות וברכות ובפרשת הברכה מבטיח משה: "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו" (דברים כח, יב); ובעת הצרות בימי ירמיהו קורא הנביא לה' וזועק אליו "מקווה ישראל מושיעו בעת צרה" (ירמיהו יד, ח), וזו זעקה לה' שיתן תקווה ויפסיק את גזירת הבצורת ע"י הורדת גשם.

ב"תרי עשר" (מלאכי ג, י) בסיומה של הנבואה מבטיח הנביא אם לא "אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די"; ובדברים (יא יב) נאמר: "ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מרשית שנה ועד אחרית שנה". והעין הוא גם שם למעיין "מים חיים" וגם שם נרדף להשגחה אלוקית על הארץ ("ואשימה עיני עליו" בראשית מד, כא) כשהפרשה כולה מדברת על השגחת ה' המוריד גשם.

דווקא שמות אלו של מקורות ומאגרי מים על פני הארץ מהווים שמות נרדפים לשפע שיורד ממרום אולם במשמעות כפולה; וכמה דוגמאות לדבר:

האוצר שבו אוצרים מים נובע מן המטמון והאוצר היקר הנפתח מלמעלה

הברכה מקבלת מימיה מארובות השמים המוריקים ברכה ללא גבול.

המקוה שבו נקוים המים אל מקום אחד מתמלא מן השמים, וכשהוא יבש

תולה האדם עיניו בה' שהוא תקוות היקום כולו.

והעין - המעיין, נובע לא רק מזרימה גלויה אלא מ"עיני ה'" - השגחת ה' על

הארץ.

כך מציינים המקורות את הרעיון שאוצר הברכה נמצא דווקא בשמים, לא רק בשל השפע היורד ממנו אל אוצרות המים - המעיינות המקוואות והבריכות - אלא גם בשל ההתניה והתלות היוצרת דרישה מן האדם להתאמץ, כדי להיות ראוי למתנת הבורא בזכות ולא בחסד. משמעות כפולה זו של מקורות המים באה ללמדנו, שהחיים המקוריים נמצאים למעלה בשמים, ורק זיקה הדוקה אל מקור זה מסוגלת להפוך גם "מדבר לאגם מים וארץ צייה למוצאי מים" (תהלים קז לה).

המים באים להחיות, ואין חיים גדולים יותר מאשר מים היורדים מן השמים

ומחיים גם את הצומח ואת החי, והופכים אדם בשר ודם ליצור הנושא עיניו לשמים

ונושא בשורה גדולה של תקווה וחיים, בהיותו מחובר אל מקור החיים.

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

נר חנוכה בשמן טבלי

שאלה

מי שהדליק נ"ח בשמן זית שהתברר אח"כ שהשמן היה טבל, האם יצא י"ח, או שעליו להדליק נ"ח מחדש?

תשובה

א. השוואה בין הדלקת נ"ח משמן שריפה להדלקה משמן טבל

נאמר בירושלמי (סוף תרומות):

"א"ר ניסא... מי שאין לו שמן חולין - מדליק שמן שריפה בחנוכה".

ופסק הרמב"ם (הל' תרומות פי"א הי"ח):

"ומי שאין לו שמן חולין להדלקת נר חנוכה - מדליק שמן שריפה שלא ברשות כהן".

המשנה למלך (הל' תרומות פ"ב הי"ד) רצה בתחילה לתלות את היתר הדלקת נר חנוכה בשמן שריפה¹ בשאלה אם הנאה של כילוי אסורה מדאורייתא או מדרבנן, שכן רק אם האיסור הוא מדרבנן - במקום מצווה לא גזרו. לבסוף כתב המשל"מ שהסיבה להיתר היא משום שאינו נהנה מהנר. ולפי"ז כתב, שכשם שמותר להדליק נ"ח בשמן שריפה, משום שאינו נהנה מהנר, כך מותר להדליק נ"ח גם משמן טבל משום שאינו נהנה מהנר. ובטבל האיסור הוא ליהנות הנאה של כילוי, ומצוות לאו ליהנות ניתנו.

ולענ"ד יש להקשות ממה שכתב בעל המאור (שבת דף ט ע"א מדפי הרי"ף ד"ה למ"ד) שגר חנוכה מותר להשתמש בו שימוש של מצוה כגון לאכול לאורו סעודת שבת. והרי סעודת שבת להנאה ניתנה?²

לשיטתו קשה כיצד התירו להדליק נ"ח בשמן שריפה, הרי עלול ליהנות מנר חנוכה לצורך סעודת מצווה? וע"כ צ"ל לדעתו שהטעם שהתירו שמן שריפה בנ"ח אינו משום שאינו נהנה מהנר, אלא משום שבמקום מצווה - לא גזרו, וא"כ ה"ה

*. עריכה: הרב יואל פרידמן.

1. בענין הדלקת נר חנוכה משמן תרומה טמאה (שריפה) עי' במאמר הרה"ג שאול ישראלי (ס' התורה והארץ ח"ג עמ' 145) ובמאמר הרב יואל פרידמן (ס' התורה והארץ ח"ד עמ' 103).

2. (עי' שו"ת עונג יו"ט סי' ג).

בשמן טבל. אך לרמב"ן (מלחמות ה' שבת שם ד"ה אמר הכותב) הסובר שנ"ח אסור בכל הנאה שהיא, י"ל שהתירו להדליק נ"ח בשמן שריפה משום שאינו נהנה³. ויתכן לומר שהיתר הדלקת נ"ח בשמן שריפה הוא כמו היתר של צרכי רבים, שהרי נר חנוכה הוא לשם פרסומי ניסא והוא כצורך הרבים, או אולי נחשב כהדלקה ברשות כהן, כיון שמן הסתם הכהנים מסכימים שיעשו מצוה בממונם⁴. ואמנם מדברי המשנה למלך, נראה שאינו מסכים לסברה זו, כיון שתלה את היתר ההדלקה לצורך הרבים בכך שקיי"ל שאיסור הנאה של כילוי בשמן שריפה הוא רק מדרבנן. ולדברינו י"ל שאפילו אם נניח שאיסור הנאה משמן שריפה הוא מדאורייתא - מותר להשתמש בשמן שריפה ברשות הכהן, וכאמור צרכי רבים הם מן הסתם על דעת הכהן⁵.

יש לכאורה להקשות קושיא נוספת על בעל המאור. הוא עצמו סובר במקום אחר (ר"ה דף ז' מדפי הרי"ף ד"ה אמר רבא) שבמצוות דרבנן - מצוות ליהנות ניתנו. וא"כ גם אם היה סובר בנ"ח כהרמב"ן שנ"ח אסור בכל הנאה שהיא, מכיון שהדלקת נר חנוכה היא מדרבנן, נמצא שהנאתו - הנאה וא"כ הוא עובר עבירה בכך שהוא נהנה משמן שריפה. וע"כ צריך לומר שדעת בעל המאור היא שאיסור הנאה בשמן שריפה היא רק מדרבנן, ובמקום הדלקת נר חנוכה - לא גזרו רבנן. ולהלכה, כתב בשערי תשובה (סי' תרעג ס"ק א בשם השער אפרים) דלא קיי"ל כבעל המאור, ואף במצוות דרבנן מצוות לאו ליהנות ניתנו, ולכן מותר להשתמש בנ"ח בשמן האסור בהנאה, שכן אינו נהנה מההדלקה. ולפי"ז ה"ה בשמן טבל.

ב. איסור הנאה של כילוי בטבל - מדאורייתא או מדרבנן

נאמר בתוספתא (דמאי פ"א הי"ח):
 "אין זורעין את הטבל ואין מחפין את הטבל ואין עושין עם הגוי בטבל..."
 וכתב על זה החזו"א (דמאי סי' ד ס"ק טו ד"ה ואין עושין):
 "מכאן יש להוכיח דאיסור כילוי של טבל אינו על הבעלים, שחייב לעשר, אלא אפילו בשל אחרים, ואף שאינו נהנה כלל. ואפשר שהוא מדרבנן..."
 ויש לבאר את הוכחתו שמכיון שהתוספתא אוסרת לעשות עם הגוי בטבל, משמע שהגוי הוא הבעלים של הטבל, ואף שהישראל העושה עמו אינו נהנה כלל מהטבל - אסור לו להשתתף בכילוי הטבל. מה גם שהגוי עצמו אינו מחוייב בהפרשה, ואעפ"כ נאסר הכילוי ומכאן מסיק החזו"א שאיסור הכילוי הוא איסור עצמי, ואינו בגלל שיש חובת גברא על הישראל להפריש תרו"מ, וכשהוא מכלה את

3. ודוחק לומר שהרמב"ן ובעל המאור נחלקו בשאלה אם הנאה של כילוי אסור מהתורה או מדרבנן, אך יתכן לומר כן, וצ"ע.

4. בפרט בחנוכה שהנס נעשה על ידי כהנים, וודאי הכהנים מתכבדים בכך.

5. סברה זו ניתנת אמנם להיאמר בהקשר לשמן שריפה, אך אין בכוחה להתיר הדלקת טבל כי טבל אינו בבעלות כהן עדיין.

הטבל - הוא מבטל מצוות הפרשת תרו"מ⁶. כמו כן אין לומר שכליו טבל יש בו הפסד ממון הכהנים, שהרי בטבל של גוי אין לכהנים זכות כלל. ומכיון שאין מקור ברור לאיסור זה כתב החזו"א שאולי איסור הכליו הוא רק מדרבנן. ויתכן שגם אם נניח שהנאת כליו טבל אסורה מהתורה - וכמו שדן המל"מ בדבר - זהו רק בטבל שיש בו חיוב תרו"מ בפועל, אך טבל של גוי, שאין בו חיוב תרו"מ בפועל אסור רק מדרבנן.

הרמב"ם לא הביא תוספתא זו להלכה. ובמראה הפנים (ירושלמי דמאי דף ג ע"ב ד"ה אין) פירש שהתוספתא מדברת בפירות שגדלו ונתמרחו ברשותו של הנוכרי, וכיון שסוברת היא כמ"ד שאין קנין לגוי להפקיע מתרו"מ - לכן חל על הפירות דין טבל ואסור ליהנות מכילויים, ככל טבל אסור. אך הרמב"ם פסק אמנם כמ"ד "אין קנין", אך במקרה שגם הגידול וגם המירוח היה ע"י גוי מודה הרמב"ם, שאין הפירות טבל, אם מפני שמירוח גוי פוטר, ואם מפני שכאשר הקרקע ביד הגוי אמרי' "יש קנין". לכן דחה הרמב"ם תוספתא זו מההלכה.

ויש להקשות על פירוש מראה הפנים, שבמקרה שהפירות גדלו אצל הישראלי ורק התמרחו ע"י הגוי, חייבים הפירות בתרו"מ, וא"כ היה צריך הרמב"ם להביא את התוספתא להלכה באופן כזה⁷: ואולי מראה הפנים סובר שבטבל דרבנן לא אסרו הנאה של כליו, ולכן א"א להעמיד את התוספתא במקרה שהתמרחו ע"י הגוי, שכן בכה"ג איסור הטבל הוא רק מדרבנן. וזה מובן יותר אם נאמר שאיסור הנאה של כליו טבל הוא רק מדרבנן, ולכן בטבל דרבנן - לא גזרו. אך המל"מ הרי סובר כדעת הרמב"ם שהנאה של כליו טבל אסורה מהתורה, כי הרמב"ם (הל' מעשר פ"ו ה"ב) לא חילק בין איסור הנאה מתרומה לאיסור הנאה מטבל. אך י"ל אדרבה, אולי גם איסור הנאה מתרומה הוא רק מדרבנן וכמו שסבר המל"מ בתחילת דבריו, והוא הדין גם בטבל. ועי' חזו"א (דמאי סי' ד ס"ק ב) שמביא את ספקו של המשל"מ (הל' תרומות פ"ב הי"ד) בהקשר להנאה של כליו בטבל, ומוכיח מדברי הרמב"ם (הל' מעשר פ"ו ה"ב) שהביא מקור לאיסור הנאה של טבל מהפסוק "את משמרת תרומותי", שלדעתו איסור זה הוא מהתורה. וכיון שלדעת החזו"א ס"ל לרמב"ם שאיסור הנאה של כליו טבל הוא מדאורייתא, לא יכול היה החזו"א לקבל את הסברו של מראה הפנים להשמטת הרמב"ם את התוספתא בענין גוי.

היוצא מהנ"ל שאם איסור הנאה של כליו בטבל הוא מדרבנן מותר להדליק נ"ח משמן טבל, כיון שבמקום מצווה לא גזרו, אך גם אם נניח שהנאה של כליו טבל הוא מהתורה - מצוות לאו ליהנות ניתנו, ומותר להדליק נ"ח בשמן טבל.

6. עי' דיון על כך בס' תורת הארץ (פרק ב' אות ח).

7. ויש להוסיף ולהקשות מנ"ל שהתוספתא סוברת שאין קנין לגוי להפקיע גם כאשר הפירות גדלו בקרקע של גוי, אולי התוספתא מדברת במקרה שהפירות גדלו בקרקע של ישראל, ונתמרחו ע"י גוי שאז חייבים בתרו"מ?

ג. הנאה מטבל - גזל הכהן

בס' תורת הארץ (לר"מ קלירס ח"א פ"ב אות ח) כתב שגם אם מותר להדליק נ"ח בשמן טבל, זהו רק בטבל שאין בו גזל כהן, כגון שירש טבל מאבי אמו כהן וכדו'. אך בד"כ שמן טבל - יש בו גזל הכהן, וממילא אסור להדליק בו משום גזל חלק הכהן שבשמן. וכיון שמדליק נ"ח בשמן גזול, הרי זו מצווה הבאה בעברה, ולא יצא ידי חובתו.

אלא שיש לעיין בדבריו, שכן במצווה דרבנן נחלקו הראשונים אם יוצא י"ח במצווה הבאה בעבירה אם לאו. בגמ' (סוכה ל ע"א) מצאנו בזה מחלוקת, שלר' יוחנן לולב הגזול - פסול כל שבעה, ומכאן שהפסול של מצווה הבאה בעבירה הוא גם במצווה מדרבנן; ולשמואל הוא פסול רק ביו"ט ראשון שחובת הנטילה היא מהתורה, אך בשאר הימים - כשר, כי במצווה דרבנן אין פסול של מצווה הבאה בעברה.

בשו"ע (או"ח סי' תרמט סעי' ה) נחלקו בדבר המחבר והרמ"א. המחבר פוסק כשמואל, והרמ"א פוסק כר' יוחנן. כלומר, מי שנוהג כמנהגי אשכנז - לא יצא י"ח בהדלקת נ"ח בשמן גזול. (וגם לדעת המחבר צ"ע לפי מה שפסק, שם סעי' א, שגזול פסול לגזלן כל שבעה).

ד. מצווה הבאה בעבירה

נאמר ברמב"ם (הל' לולב פ"ח ה"ט):

"כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומין שבארנו או מפני גזל וגניבה ביום

טוב ראשון בלבד אבל ביום טוב שני עם שאר הימים הכל כשר..."

נראה שהרמב"ם פסק כך גם בזמן שהמקדש היה קיים וגם במקום המקדש, למרות שלולב נהג במקדש ז' ימים מהתורה ובכל זאת הכשיר לולב הגזול בשאר הימים. וצריך לבאר לדעתו, שיש הבדל בין נטילת לולב במדינה ביום טוב ראשון, לבין נטילת לולב במקדש ביתר הימים אף שהן נטילה זו והן נטילה זו הן מדאורייתא. ביום טוב ראשון המצווה היא בעצם הנטילה. ביתר הימים אין מצוות הנטילה במקדש מצד עצם הנטילה אלא מצד שמחת יו"ט, "ושמחתם לפני ה' א-לקיכם". ומכיון שהלולב אינו החפצא של המצווה אלא האמצעי לצאת ידי חובת השמחה - אין פסול משום מצווה הבאה בעברה. מצאנו סברה דומה לזו בדברי הרמב"ם בתחילת הלכות שופר (פ"א ה"ג) שפסק ששופר הגזול כשר משום שהמצווה היא בקול. כלומר השופר עצמו אינו החפצא של המצווה, אלא רק הקול היוצא ממנו.

לפי"ז צ"ע בנר חנוכה, האם השמן הוא החפצא של המצווה, או שמא השמן עצמו אינו החפצא של המצווה, והחפצא של המצווה הוא האור יוצא מהנר. ולכאורה נראה שהאור היוצא מההדלקה הוא המצווה, שהרי הדלקה עושה מצוה, ואילו השמן היה החפצא של המצווה, הלא כל שמן המצווה נותר בכלי? ולפי"ז

שמן הגזול אינו פוסל את המצווה משום מצווה הבאה בעברה, כיון שאינו החפצא של המצווה, גם אם נאמר שבדרבנן יש מצווה הבאה בעברה.

אך הדבר צ"ע. כי אף שכבתה אין זקוק לה, בכל זאת בעינין שיעור של שמן! ומכאן שהשמן הוא החפצא של המצווה. ויתכן לומר שבזה נחלקו הפר"ח והנשמת אדם. הפר"ח (סי' תרעה ס"ק ב) כתב שלדעת הרא"ש אם לא שם בתחילה שמן כשיעור, אינו רשאי להוסיף שמן, אלא עליו לכבות את הנר ולהדליקו מחדש בברכה כאשר יש שמן כשיעור. הנשמת אדם (כלל קנ"ד ס"ק א) תולה זאת בשני תירוצי הגמ' ולדעתו לא יברך על ההדלקה החדשה, כי יתכן שיצא בהדלקה הראשונה. כלומר, לדעת הפר"ח השמן הוא חפצא של המצווה. ולדעת הנשמת אדם השמן אינו חפצא של המצווה; וצ"ע.

והנה בשמן הגזול נחלקו הפוסקים אם יש פסול של מצווה הבאה בעברה. השואל ומשיב (מהדו"ג ח"א סי' שמט) פסל את ההדלקה משום מצווה הבאה בעבירה, ואע"פ שהשמן נאסר בהנאה בגלל נ"ח ונקנה בשינוי, ברגע ההדלקה עוד לא נאסר. והארץ-צבי (תאומים או"ח סי' נב) חולק ומכשיר את ההדלקה, משום שבמצווה דרבנן - לא אמרינן מצווה הב"ע, וכמו שבמדרג גזול יוצא י"ח בזה"ז (עפ"י המקו"ח סי' תנד). ויש להעיר על דבריו מפסק הרמ"א (סי' תרמט שם) שלולב הגזול ביו"ט שני ג"כ פסול, אף שהיא מצווה מדרבנן, וצ"ע.

בספר מקראי קודש (להגרצ"פ סי' נא, הערה 4) הביא מהשד"ח בשם נהר שלום שאפילו לפוסקים הסוברים שבמצווה דרבנן - לא אמרינן מצווה הבאה בעבירה, מ"מ בנר חנוכה שהקדש מתכלה לגמרי וא"א להשיב את הגזילה לבעליה - כו"ע מודים שההדלקה פסולה משום מצווה הבאה בעבירה (אך מהמקו"ח הנ"ל משמע שאינו סובר כן).

ה. חלק הכהן בטבל

יש לערער על הנחת הגר"מ קלירס שהמדליק בשמן של טבל עובר על איסור גזל, בגלל חלק הכהנים המעורב בטבל.

אמנם זוהי דעת התוס' (סוכה לה ע"א ד"ה אתיא) אך הרמב"ן בספרו לולב הגדול חולק עליהם וסובר שאין לפסול אתרוג של טבל משום שאינו בכלל "לכם" כי אפשר להפריש עליו ממקום אחר.

וסברת התוס' עצמה צע"ג; עי' ספר מנחת ברוך (סי' צו) שהקשה עליהם מכמה מקומות. ולכאורה סברתם היא רק למ"ד מתנות שלא הורמו - כמי שהורמו דמיון? וכי אדם יכול להקדיש טבל, הרי אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו? והאוכל טבל פטור מן התשלומין ובפרי יצחק (ח"ב קונ"א לס' יט) הקשה מכהן שהוא בעליו של טבל. ולענ"ד יש להקשות מביטול ברוב, שמהתורה טבל בטל ברוב ורק מדרבנן - אינו בטל, אם מפני "דבר שיש לו מתירין", ואם מפני שכהיתרו - כך איסורו (ע"ז ע"ג ב). ולכאורה אם יש בטבל חלק שהוא ממון של הכהנים, מדוע ייבטל הטבל ברוב? הרי ממון אינו בטל ברוב!

ולכן נראה לומר שאין לכהנים חלק ממשי בטבל, אלא יש להם רק זכות בטבל, לכשיפרישו התרומות והמעשרות ממנו. וזכות זו מגבילה את הבעלות של הבעלים על הטבל. וכעין זה כתבו באוצר מפרשי התלמוד (סוכה לה ע"א הערה 148). לכן לענין אתרוג ומצה דבעינן "לכם" באופן חיובי שהאתרוג והמצה יהיו של הבעלים לגמרי, אין כאן "לכם" גמור, כי יש לכהנים זכות בכוח. אך מאידך בוודאי שאין לומר שהגזל טבל גזל את הכהנים ועובר על "לא תגזול" מדאורייתא. ולכן נראה שאין כאן מצווה הבאה בעבירה.

ובפרט י"ל לגבי המקרה המובא בתוספתא, בטבל שנמצא ברשות נוכרי, שכן הנוכרי אינו חייב להפריש תרו"מ, והוא גם לא יפריש תרו"מ, לכן אין איסור גזל במי שנהנה משמן טבל של נוכרי.

ו. בעלות בנר חנוכה

הגרצ"פ (מקראי קודש לחנוכה סי' כא-כב) סובר שהשמן של נ"ח צריך להיות של הבעלים, שאל"כ לא יצא ידי חובתו. וא"כ לדעתו שמן של טבל אינו יכול להיות שייך לבעליו, לדעת התוס' (סוכה שם), וא"א לצאת בו ידי חובת נר חנוכה כי נ"ח דינו כאתרוג ומצה, שהם צריכים להיות שייכים לגמרי לבעלים.

אלא שהגרצ"פ מסתמך על ההלכה שאכסנאי צריך להשתתף בפריטי. והוא הבין מזה שהשמן צריך להיות שייך למדליק, ואם לאו - לא יצא י"ח. אך באמת אין מכאן ראיה; הפריטי לא נועדו כדי שהשמן ייקנה לאכסנאי, אלא הם נועדו לשייך את האכסנאי לביתו של האושפיזא, שהרי אינו סמוך על שולחנו. כאשר האורח משלם את הפרוטה, אזי הוא מצטרף לבני הבית, ויוצא מדין "נר - איש וביתו". ואה"נ אם הוא סמוך על שולחן בעה"ב - לא צריך לתת פריטי (עי' משנ"ב סי' תרעז). ולפי"ז בן נשוי גם אם הוא מתארח בבית אביו - אינו צריך לתת פרוטה עבור השמן; וכן כתב בשו"ת גינת ורדים (סי' קנט), שו"ת גן המלך (סי' מא) שבעה"ב המארח אורח, וכל צרכיו עליו - לא צריך פריטי. ועי' בשו"ת יחווה דעת (ח"ו סי' מג) שכן מנהג העולם שאורח הסמוך על שולחן מארחו - אינו משתתף בפריטי.

נמצא שאין צורך לקנות חלק בשמן מדין בעלות, אלא רק כדי להשתייך לבית כדי שבעה"ב יוציאו כאחד מבני הבית.

כן יש להביא ראיה מאיסורי הנאה, למ"ד שאיסורי הנאה אין להם בעלים (רש"י וריטב"א סוכה לה ע"א), א"כ לא יוצא בשמן של אסורי הנאה? ולכאורה נ"ח עצמו הרי אסור בהנאה, וא"כ אין לו בעלים וכיצד יוצאים בו? אמנם י"ל שבשעת ההדלקה היה השמן שלו והדלקה עושה מצווה. מיהו דוחק לומר שיוצא י"ח בשמן שכל משך זמן ההדלקה אינו שלו ורק ברגע ההדלקה היה שלו. אלא ע"כ אין צורך בבעלות על השמן כמו באתרוג, אלא שלא יהיה גזול; וכ"כ בשו"ת בית יצחק (יו"ד סוס"י קמה).

סיכום

מכל האמור לעיל עולה, שהמדליק נ"ח בשמן טבל, - יצא ידי חובתו.

הרב יהודה הלוי עמיחי

תרומות ומעשרות בגבולות עולי מצרים

א. הצגת השאלה

ארץ ישראל נתקדשה פעמיים, האחת בימות יהושע והשניה בעליית עזרא. הקדושה הראשונה בטלה ועל מעמד הקדושה השניה נחלקו בגמרא (יבמות פב ע"ב) האם גם היא בטלה, ובמהרה תהיה קדושה שלישית או שקדושה שניה - לא בטלה. נשאלת השאלה האם ישנה חובת הפרשת תרו"מ בגבולות עו"מ שלא נתקדשו בקדושה שניה (כגון אזורי גוש קטיף, אזור כזיב וצפונה), והאם יש לברך על הפרשה זו?

ב. מבוא

הגמ' (חולין ו ע"ב) אומרת:

"העיד רבי יהושע בן זורא, בן חמיו של רבי מאיר, לפני רבי עזר' מ"מ שאכל עלה של ירק בבית-שאן (ולא עישר), והתיר רבי את בית-שאן כולה על ידו". בית-שאן לא נכבשה על ידי עולי בבל, והיא בגבולות עו"מ, ובכל זאת רבי התיר לאכול מירקה ללא הפרשת תרו"מ. הגמ' דנה על מעשהו של רבי, ואומרת: "אמר ר' שמעון בן אליקים משום ר' אלעזר בן פדת שאמר משום ר' אלעזר בן שמעון, הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשענתה ולא קדשה לעתיד לבא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית".

משמע מכאן שעולי בבל הניחו ערים אלו בלא כיבוש, לכן לא חלה עליהם קדושה שניה ולא חובת הפרשת תרו"מ, ומשום כך רבי יכול היה לפטור את בית שאן מהפרשת תרו"מ.

ג. ירק פטור מתרו"מ

רש"י (חולין ו ע"ב) מבאר שרבי התיר בבית-שאן רק את הירק שחיובו בתרו"מ מדרבנן ולא דגן תירוש ויצהר. לדעת רש"י, אנו מתייחסים לגבולות עולי מצרים כאל חו"ל, ומותר אפי' לחרוש ולזרוע בשביעית. אעפ"כ, נראה מדברי רש"י שיש חיוב מעשר עני בגבולות עו"מ בשביעית, שהרי על כך סמכו עניים בשביעית, וא"כ בוודאי גם בשאר השנים חל חיוב מעשר עני, ומדוע התיר רבי אכילה ללא הפרשת תרו"מ?

נראה שיש להסביר את דברי רש"י שהחיוב להפריש לשו"פ ומעשר עני בחו"ל ובגבולות עולי מצרים, הוא בדברים שבארץ ישראל החיוב הוא מדאורייתא (כגון דגן תירוש ויצהר בתרו"מ), אבל מעשר עני שנוהג בארץ מדרבנן (כגון ירק), - אין חיוב אפילו

מדברנו. הסתמכות העניים היא על קבלתם מעשר עני מהפירות שהחייב בארץ ישראל הוא מדאורייתא.

התוס' (חולין שם ד"ה והתיר) מביאים ראייה לדעת רש"י שפטורים מתרו"מ בחו"ל מדברי הגמרא (ע"ז נח ע"ב) שרבי יוחנן התיר פירות בבצרה ללא הפרשת תרו"מ. מאידך התוס' הקשו על שיטת רש"י, שמצאנו בכמה מקומות בש"ס שחייבו ירק במעשרות אפילו בחו"ל. נראה שאפשר ליישב את רש"י מקושיות הראשונים במספר דרכים:

1. מחלוקת סוגיות

אפשר להסביר את דברי רש"י שהייתה אמנם מחלוקת בשאלת הפרשת תרו"מ מירק ופירות שגדלו בעו"מ, והלכה היא כדעתו של רבי יוחנן, אשר הנהיגו הלכה למעשה שלא להפריש תרו"מ מירק ופירות, וגדולה הנהגה מעשית מדיון בגמ'.

2. חומרת חכמים

אפשר לומר שרק חסידים ואנשי מעשה היו מפרישים גם בגבולות עו"מ, אולם מעיקר הדין - פטור, וכן כתב רב נטרונאי גאון²:

"בודאי לא נהגא תרומה בזמן הזה, וליכא מצות הפרשת תרומה בחו"ל, אילא רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה מפיהן היו מחמירין על עצמן בכל דבריהם... וכן מצינו לענין מתנות עניים (חולין קלד ע"ב) לוי זרע בכישר, לא היו עניים למשקל לקט ואתא לקמיה דרב ששת וכולה, ובישר כלום חייבת בלקט שכחה ופאה, הא מעשים בכל השנים וכל הדורות הללו שאין מתנות עניים לא בבבל ולא בשאר ארצות, אילא לוי רצה להחמיר על עצמו, לפיכך אין לנו ללמוד מרבנותינו הראשונים כמות דברים אילו".

ונראה שיש להביא מקור לדברי רב נטרונאי גאון מדברי רבי יוחנן בירושלמי (חלה פ"ד ה"ד) "רבנותינו שבגולה היו מפרישין תרומה ומעשרות עד שבאו הרובין ובטלו אותן". דהיינו היה זה מנהג חכמים, ולא שהורו כן הלכה למעשה.

3. מנהג המקום

הרב קוק (זבחי ראי"ה חולין ו ע"ב, תוד"ה והתיר) שואל על התוס' מדוע מסתמכים על דברי הירושלמי לפטור מתרו"מ בחו"ל, כנגד סוגיות בבבלי שמהן משמע שישנה

1. עי' תורת הארץ (ח"ב פ"ב אות לג ד"ה ואין) שהמחייבים תרו"מ בגבולות עו"מ סוברים שקדושה ראשונה קדשה לע"ל, והפוטרים - שבטלה.
2. תשובות רב נטרונאי גאון מכת"י (הוצאת אופק, יו"ד סי' רפא עמ' 421), וכן הובא בכפ"פ (פט"ו) בשם רב צמח בר מר פלטוי בשם גאוני פומבדיתא, כן הופיע בעיטור (אות פ, ח"א עז ע"ג-עד), מהר"י קורקוס (בכורים פ"ה ה"ז).

חובת הפרשת תרו"מ בחו"ל? ותירץ שהפרישו תרו"מ בבית שני כי ישראל קיבלו על עצמם חובת הפרשת תרו"מ ולא מעיקר הדין. לכן הרי זה ככל מנהגי איסור שבמקום שנהגו אין לבטל, אבל אם נהגו זאת מתוך טעות - בטל המנהג. רבי פטר את בית-שאן מכיוון שנהגו מתוך טעות, כי חשבו שהיא חלק מא"י (כיבוש שני) אבל שאר מקומות שלא נהגו מתוך טעות המשיכו להפריש. לפי זה, אפשר ליישב את רש"י, ואכן היו מקומות שנהגו להפריש תרו"מ אעפ"י שהיו פטורים מעיקר הדין.

ד. סיכום השיטות הפוטורות

העולה ששיטת רש"י איננה שיטה דחוייה, וכן הביא המאירי (חולין ו ע"ב ד"ה כבוש) בשם רש"י. גם ר"י בתוס' (ד"ה והתיר) כתב שירק בחו"ל פטור מתרו"מ.

ה. ירק חייב בתרו"מ

ר"ת (חולין ו ע"ב) כתב שאמנם בחו"ל חייב בתרו"מ אף בירק, ורבי התיר בבית שאן את הדמאי בלבד. כן סוברים גם הרמב"ן, ריטב"א, תוס' רי"ח (ברכות לו ע"א), ועוד.

עיקר ראיית ר"ת שבירק של חו"ל חייב בתרו"מ היא מדברי המשנה (דמאי פ"א ה"ג) "מכזיב ולהלן פטור מן הדמאי" משמע שבטבל וודאי - חייב אפילו מכזיב³. ר"ת הוכיח את שיטתו שהסוגיא בחולין היא בדמאי ולכן רבי התיר את בית שאן, שהרי הגמ' שאלה שמא ר"מ נתן עיניו והפריש במקום אחר, ודין זה שייך רק בדמאי, ובטבל וודאי - אסור לעשות כן. אבל ראייה זו צריכה עיון כפי שכתב בשעה"מ (הל' תרומות, פ"ד הט"ז) שדעת התוס' (גיטין לא ע"א, בכורות כז ע"א) שאפילו בוודאי אפשר להפריש במחשבה, וא"כ אין ראייה שהסוגיא עוסקת בדמאי, אלא אפילו בוודאי רבי פטר את בית-שאן (ועיי' בהערות לריטב"א חולין ו ע"ב הערה 231). דעת ר"ת היא שבעו"מ חייב להפריש מפירות שהם טבל וודאי אבל מפירות דמאי פטור.

ו. הקלו במינים מסויימים

הרשב"א (חולין ד"ה והתיר) כתב שלגבי גידולי חו"ל יש לחלק בין המינים, ישנם מינים שבהם חייבו תרו"מ, מינים אלו מנויים בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) כמינים חשובים ויש חשש שבאו מארץ ישראל; לכן חייבו בהם הפרשת תרו"מ, אבל שאר המינים שאינם חשובים פטורים מתרו"מ. כיסוד זה מובא גם בר"ש (דמאי פ"א מ"ג).

3. ואמנם עי' תוס' (חולין שם בסוף דבריו) שאין לחלק בין דמאי לוודאי וכ"כ ר"ש, רא"ש, רש"ס (דמאי פ"א ה"א, ה"ג). ועי' מעדני ארץ (פ"א ה"ה אות ד ד"ה והנלע"ד) שהציע פרוש חדש בירושלמי, אבל הראשונים הסבירו כפשטותו שאפילו טבל וודאי מכזיב ואילך פטור.

ז. הקלו במקומות רחוקים מכבוש עו"ב

מדברי הרש"ס (דמאי פ"א ה"א, ה"ג) עולה שכל מקום הרחוק מכבוש עו"ב (כגון כזיב) הרי הוא פטור מתרו"מ אפילו בטבל וודאי. לעומת זאת, במקום הקרוב לעולי בבל - חייב בתרו"מ, וכן משמע ברא"ש (דמאי פ"א ה"א, ה"ג), וכן נראה מדברי התוס' (קידושין לו ע"ב ד"ה כל). אין לנו הגדרה ברורה מהו מקום קרוב ומהו מקום רחוק, אבל ברור שכזיב היא מהמקומות הרחוקים שהרי פטורים אפילו מטבל וודאי. ולכאורה דבר זה צ"ע, שכן כזיב היא קצה כבוש עו"ב וסמוכה לעו"מ, ומדוע בעו"מ יהיו חייבים ואילו בכזיב יהיו פטורים?

נראה שזה מה שהביא את הר"ש (דמאי פ"א מ"ג) לתרץ שני תרוצים על השאלה מדוע המשנה (ידים פ"ד מ"ג) מחייבת במעשרות במצרים ובסוריא ואילו בכזיב פטורים?

1. מצרים וסוריא קרובים לארץ ישראל יותר מכזיב.⁴

2. אין למדים ממעשה ישן (מעשה נביאים).

ברור שהתרוץ השני של הר"ש הוא דחוק, שכן מדוע לא נלמד ממעשה ישן? אלא שהתרוץ הראשון קשה יותר, שכן כאמור כזיב הוא קצה כיבוש עולי בבל, ואין להגדירו כמקום רחוק יותר מצידון וצור, ואם בכזיב פטורים מדוע במצרים וסוריא חייבים?

עכ"פ, לדעת הר"ש למסקנה אין לחייב תרו"מ בגבולות עו"מ, אלא הדבר תלוי בקירבה או בריחוק מכבוש עולי בבל.

הר"ן (חולין ז ע"א) כתב סברה דומה לסברת הר"ש, אלא שהסביר שהחילוק בין המקומות איננו לפי הקרבה אלא לפי מידת הקשר עם ארץ ישראל; יש מקומות שהם קרובים אבל אין להם קשר עם ארץ ישראל, ולכן פטורים מתרו"מ, וישנם מקומות רחוקים יותר שחייבים. על פי דברי הר"ן אפשר להסביר שכזיב היתה קרובה לארץ אבל לא היה לה קשר עם ארץ ישראל, ולכן פטורה מתרו"מ.

ח. דעת הרמב"ם

הרמב"ם פסק (תרומות פ"א ה"ה):

"כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלה קדושתן. שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכבוש בלבד - קדושה לשענתה ולא קדושה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ - קדושה קדושה שניה הנומדת לעולם, לשענתה ולעתיד לבוא, והניחו אותן המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו, ולא פטורם מן התרומה, והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. ורבינו הקדוש

4. לפי הסבר זה כזיב המופיע במשנה בדמאי (פ"א מ"ג) איננו אותו כזיב המופיע במשנה שביעית (פ"ו מ"א) שהוא קצה גבול עו"ב.

התיר בית-שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, והוא נמנה על אשקלון ופטרה מן המעשרות".

אפשר לבאר את דברי הרמב"ם "והניחו אותן המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו" בשני אופנים:

1. הניחו את גבולות עו"מ במעמד ההלכתי שהיה להם לאחר חורבן הבית הראשון, ולכן פטורים מתרו"מ.
2. הניחו את גבולות עו"מ כמו שהיו קודם החורבן, וחייבו בתרו"מ כפי שהיה קודם חורבן הבית.

1. עו"מ פטורים מתרו"מ

המהר"י קורקוס (תרומות פ"א ה"ה) מבאר, לדעת הרמב"ם, שכל אזור עולי מצרים פטור מתרו"מ. וכן כתב:

"כדי שכשילכו שם העניים בשביעית, שלא ימצאו בארצם לשו"פ, יתנו להם די צורכם שכיון שכל השנים הם פטורים מן המעשרות – לא יימנעו מליתן לעניים כל מחסורם בשביעית".

ועיין בכפו"פ (פ"ה ד"ה ולפי מה שהתבאר נאמר) שהביא גי' בדברי הרמב"ם: "ולא פטרום מן התרומה והמעשרות אלא כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית". גם הסמ"ג (עשין קלג), התשב"ץ (ח"ג סי' קצה, ר) סוברים שבגבולות עו"מ פטורים מתרו"מ. לפי המהרי"ק, יש לומר שבית-שאן אינה אלא דוגמא, אבל כל גבולות עו"מ פטורים מתרו"מ.

בתורת הארץ (ח"ב פ"ב אות לג ד"ה ועלה) הביא שדעת הב"י היא שעו"מ פטורים מתרו"מ, והראיה שלא הזכיר את דינם של כבושי עו"מ, והשמיט את היתרו של רבי, וכן מפורש באבקת רוכל (סי' י) שאין חיוב הפרשת תרו"מ סביבות ארץ ישראל, ולכן בית-שאן פטורה מתרו"מ.

2 עו"מ חייבים בתרו"מ

הרשב"א והרמב"ן הבינו מדברי הרמב"ם שרבי פטר רק את בית-שאן ואשקלון, אבל שאר המקומות של עו"מ חייבים בתרו"מ, והניחו את החיוב כפי שהיה קודם לחורבן בית שני⁵ לפי שיטה זו עו"מ חייבים בטבל וודאי, ופטרו בדמאי (כשיטת ר"ת), וכן כתב הרמב"ם בפירושו (דמאי פ"א מ"ג). לפי הסבר זה פטרו מקומות מסויימים בלבד אפילו מטבל וודאי בגלל סיבות שונות (כגון קירבה ליישוב וכדו'). לכן פטרו את בית-שאן אפי' מטבל וודאי, כי ישראל לא היו מצויים שם בתקופת בית שני, והיו רחוקים מעיקר הישוב⁶.

5. ועיין באריכות במעדני ארץ (תרומות פ"א ה"ה אות ב ד"ה אבל נראה) שהרבה להקשות על דברי המהרי"ק.

6. עיין מעדני ארץ (שם ד"ה עכ"פ) שהביא ראיה מתשובות הרדב"ז (ח"ד סי' ל), אולם ברמב"ן

3. סיכום שיטת הרמב"ם

לגבי הפטור בבית-שאן, הרמב"ם לא הבחין בין ירק לבין דגן תירוש ויצהר, לכן כתבו הרדב"ז והכס"מ, שלרמב"ם פטור לגמרי, כי חיוב תרו"מ בזמן הזה הוא מדרבנן אפילו בדגן תירוש ויצהר. הראב"ד חולק וסובר שרבי התיר בבית-שאן רק את מעשר הירק ולא מעשר דגן תירוש ויצהר. לדעת המהר"י קורקוס הפטור של בית-שאן הוא דוגמא לפטור של כל גבולות עו"מ, ולפי"ז הפטור הוא בכל הגידולים. לדעת הרשב"א והרמב"ן אליבא דהרמב"ם בית-שאן שונה משאר גבולות עו"מ, ובהם חייבים בתרו"מ⁷.

ט. סיכום השיטות

לאור המובא לעיל עולה שבפנינו מחלוקת ראשונים לענין הפרשת תרו"מ בשטחי עולי מצרים. א. יש הפוטרים בכל המינים⁸. ב. יש הפוטרים בירק ופירות אילן ומחייבים בדגן תירוש ויצהר⁹. ג. יש הפוטרים רק בדמאי ומחייבים בטבל וודאי, ובמקומות מסויימים בלבד פטור אפילו מודאי¹⁰.

י. המנהג בארץ ישראל

הכפתור ופרח (פ"ה ד"ה נמצא) מביא את המנהג שהיה בארץ ישראל בתקופתו¹¹ וז"ל:

"נמצא בזמן הזה בטבריה דגן תירוש ויצהר דאורייתא, ופירות האילן וירק דרבנן ובברכה הכל, ובית-שאן דגן תירוש ויצהר דרבנן ובברכה, ופירות אילן וירק פטור מכלום, וכן פטור מן הדמאי, ופטור הלוקח. ואפילו הכי אנו נוהגין בו היום בחסד עליון בפירות אילן וירק כמו שהיו נוהגין שם קודם שרבי התירו, ורבותינו ז"ל הם שקובעים הלכות במה שהם עושים, לא אנו, אבל

ורשב"א (חולין ו ע"ב) הדברים מבוארים, שהרמב"ם פטר רק מקומות מסויימים. 7. עיין בדברי המאירי שהתקשה בדברי הרמב"ם, מכיוון שלא הסביר ככס"מ ורדב"ז.

8.

רמב"ם על פי מהר"י קורקוס (לעיל חו), תשובות הגאונים (לעיל ג), סמ"ג (עשין קלג), תשב"ץ (ח"ג סי' קצה), ראה (לעיל טו), מרן על פי תורת הארץ וכן משמע באבק"ר (לעיל חו).

9. רש"י (לעיל ג), ר"י (תוס' חולין ו ע"ב ד"ה והתירו), כפו"פ (לקמן יא), אבקת רוכל.

10. ר"ת, רמב"ן, ריטב"א (לעיל אות ה), וכן דעת הרמב"ם על פי פרוש הרשב"א, רמב"ן (לעיל ח), מעדני ארץ (פ"א ה"ה אות ב).

11. תחילת האלף השישי (כמאתיים חמישים שנה אחר הרמב"ם).

אין אנו מברכים על הפרשת פירות אילן וירק, וכן הדין בכל מקום שנודע מכבוש שני, או שנודע מכבוש ראשון לחוד כל אחד לפי משפטו.

הכפו"פ סובר שתרו"מ בעו"מ הוא מדרבנן ולכן עלינו ללכת לקולא כדעת רש"י ולפטור ירק מכל וכל, אולם המנהג הוא להפריש ולהחמיר כדעת ר"ת, אולם לענין ברכות, חל הכלל שכל ספק ברכות לקולא, לכן אין מברכים על הפרשת תרו"מ בעו"מ.

דברי הכפו"פ צ"ע שהרי הרדב"ז (שו"ת ח"ב סי' תרמג) הביא בשם הכפתור ופרח שאנו מקילים בספק ברכות רק כאשר הספק הוא בברכה עצמה, אבל כאשר יש ספק על המעשה, המחמיר - יכול לברך, וכלל זה הובא בברכ"י (סי' תרמג). ראה לדבר, שאנו מברכים על הנחת תפילין למרות שיש מחלוקות גדולות בסדר הפרשיות, ואין אומרים ספק ברכות להקל. כן הביא הרדב"ז (ח"ב סי' תרסה) לענין קריאת מגילה בפורים, שהיחיד מברך, למרות שנחלקו האם יחיד צריך לברך על קריאת המגילה, כיון שהמחלוקת אינה בברכה. לפי"ז המפריש בגבול עו"מ יכול לכאורה לברך על ההפרשה!

ואמנם מצאנו כמה דוגמאות הסותרות לכלל הזה, עי' רמ"א (סי' יח סעי' א) שהלובש בגד יום בלילה - לא לברך, למרות שהמחלוקת אינה בברכה אלא בעצם המעשה, וכמו כן לענין תפילין בחול המועד כתב הט"ז (סי' לא ס"ק ב) שאפילו המניח לא יברך, ועיין עוד שד"ח (מערכת ברכות סי' א אות יח ס"ק ב).

אלא שנראה לומר על פי דברי החיד"א (יעיר אוזן מערכת ב אות כט) שאם המנהג הוא כדברי המיקל והעושה רוצה להחמיר אין לו לברך, אפילו שהמחלוקת היא בגוף המצווה. וא"כ כאן הכפו"פ הבין שהמנהג היה לא להפריש, ולכן אין לברך על כך. מכיוון שהמנהג הוא יסוד גדול בדין, ובייחוד בהלכות ברכות, ובפנינו עדות על המנהג בארץ ישראל המתאים עם הכלל של ספק ברכות להקל - לכן למעשה יש להפריש בכל המינים, אך יברך רק בהפרשת דגן תירוש ויצהר ואילו בירקות ופירות - לא יברך.

יא. ספק עולי מצרים או בבל

יש להסתפק מה הדין במקומות שישנו ספק אם הם מגבולות עו"מ או מגבולות עו"ב. לענין הפרשה כבר אמרנו שיש להפריש, והספק הוא לענין הברכה. לכאורה יש כאן ספק ספקא להחמיר ולהצריך ברכה, שהרי ספק אם המקום מגבולות עו"ב, ואפילו אם המקום הוא מגבולות עו"מ הרי יש דעות רבות הסוברות שחייבים להפריש תרו"מ.

אלא שנחלקו האחרונים האם מברכים בספק ספקא: יש אומרים שמברכים אף בכה"ג (לבוש או"ח סי' יח ס"ב, לח"מ ברכות פ"ד ה"ו) ויש אומרים שאין מברכים אפילו בס"ס (חיי אדם כלל ה' סי' ו' בנשמת אדם, מ"ב סי' רטו ס"ק כ), ובשד"ח (מערכת ברכות סי' א אות יח ס"ק י) כתב שפשטה הוראה שאפילו אם יש ספק ספקא לחיוב ברכה אין מברכים, ואפילו יותר ספקות ג"כ אין מברכים. לכן נראה שלענין ירק אפילו במקומות המסופקים - אין לברך.

יב. סיכום

1. דגן תירוש ויצהר הבא מגבולות עו"מ צריך להפריש בברכה.
2. ירקות ופירות אילן שגדלו בגבולות עו"מ - מפריש ללא ברכה.
3. במקומות המסופקים אם הם בגבולות עו"מ או עולי בבל, ינהגו כדין יבולים שגדלו בגבולות עולי מצרים.

הרב יהודה הלוי עמיחי

רכיבה ללא אוכף

בשו"ע (אבה"ע סי' כג סעי' ו) נפסק שאין לרכב על בהמה ללא אוכף, ונשאלה שאלה האם מספיקה חציצה בלבישת מכנסיים או צריך דווקא אוכף או שמיכה.

הגמ' (נדה יד ע"א) אומרת:

"אמר אבבי רוכבי גמלים אסורים לאכול בתרומה. תניא נמי הכי: רוכבי גמלים כולם רשעים... החמרים מהם רשעים ומהם צדיקים – איכא דאמרי הא דמכף והא דלא מכף, ואיכא דאמרי הא דמטרטין הא דלא מטרטין".

ובאר רש"י:

"**רוכבי גמלים.** אבריהם מתחממים בבשר הגמל ומוציאים זרע. **דמכף.** לשון אוכף של חמור, אם יש לו אוכף האבר אינו מתחמם שהעץ קשה הוא, ואם אין לו אוכף מתחמם בבשר החמור, אבל דרך גמלים לרכוב בלא אוכף אלא במרדעת ומתחמם.

דמטרטין. ירך מכאן וירך מכאן ואברו מתחמם".

מדברי רש"י עולה שיש לחלק בין אוכף העשוי עץ קשה שמותר לרכב עליו, ואילו על מרדעת רכה - אסור. (מרדעת - עשויה לחמום הבהמה, עי' רש"י שבת נב ע"א).

הרמב"ם (תרומות פ"ז ה"ו) כתב:

"רוכבי גמלים אסורין לאכול בתרומה עד שיטבלו ויעריבו שמשן שהן בחזקת טומאה, מפני חימום הרכיבה על עור הגמל מוציא טיפה של שכבת זרע".

מדברי הרמב"ם בהלכות תרומות (שם) אנו יכולים ללמוד לדיני רכיבה שהרי הגמ' השוותה דיני רכיבה לדיני אכילת תרומה. עולה מדבריו שרק על עור הגמל אסור לרכב, אבל מרדעת דינה כמו אוכף ומותר לרכב על גמל שיש לו אוכף או מרדעת, ולא נאסרה אלא רכיבה על עור הגמל, וכן באר הרדב"ז שרק עור הגמל מחמם את הבשר, אבל אוכף או מרדעת אינם גורמים לחמום.

נראה להסביר את מחלוקת רש"י והרמב"ם כך; לדעת רש"י כל דבר רך שגורם גם לחמום של הרוכב, למרות שאין הרגשת חום הבהמה - אסור לרכב עליו, ולא התיירו אלא באוכף מעץ, ולכן אסור לרכב גם על מרדעת ולא רק על עור הבהמה. לדעת הרמב"ם נאסרה רק רכיבה על עור בהמה שהוא גורם לחמום הרוכב, אבל מרדעת או אוכף שאינם מעבירים את החום העצמי של הבהמה לא נאסרה רכיבה עליהם.

השו"ע (שם) כתב:

"אסור לרכוב על בהמה בלא אוכף".

המגיה הוסיף:

"אוכף – פירוש מרדעת".

הסמ"ק (סי' רצב) שהוא המקור לדברי הב"י כתב באופן סתמי "אסור לרכב על שום בהמה בלא אוכף", אולם המגיה שבאר שאסור לרכב על בהמה בלא מרדעת

משמע שכשיש מרדעת הדבר מותר, ולכאורה זו מחלוקת ראשונים, לרש"י הדבר אסור ורק לרמב"ם התירו, ומנ"ל שמרן כדעת הרמב"ם? ועיין בדברי המהרש"ם (ח"א סי' פד ד"ה עוד) שהקשה על המגיה הרי במספר מקומות בשו"ע (או"ח סי' שח סעי' ז-ח, חו"מ סי' רכ סעי' ז) יש חלוקה בין אוכף ומרדעת, ומדוע כאן באר שהאוכף והמרדעת הם היינו הך, והקל ברכיבה על מרדעת?

העזר מקודש (סי' כג סעי' ו) שאל מדוע הכריעו כלישנא המתירה לרכב עם אוכף, הרי הגמ' הביאה עוד תרוץ שכאשר הרגלים משני צידי הבהמה אסור וכשהם מצד אחד מותר, ומשמע שמשני צדדים אסור אפילו כשיש אוכף? והסיברו כיון שאיסור הוצאת זרע לבטלה הוא מדרבנן - לא החמירו, והקלו באוכף. א"כ בנידון דידן שאיסור רכיבה על חמור הוא מדרבנן, נראה שיש מקום להתיר לרכב על מרדעת, כדעת הרדב"ז בפרושו לרמב"ם, וכך ניתן להסביר את דברי המגיה על השו"ע, ותיושב שאלת המהרש"ם עליו (ע"ע בשו"ע תנג סעי' ז, ותרזה"ד סי' קיג). כמו כן יובן מדוע המגיה בחו"מ (סי' רכ סעי' ז) פירש את ההבדל בין אוכף ומרדעת, ואילו בדיני רכיבה (אבהע"ז שם) כתב שדין האוכף והמרדעת זהה, ומותר לרכב על בהמה עם מרדעת. אולם מכיון שהאחרונים (מהרש"ם וערוה"ש) נקטו שיש להבחין גם בדין רכיבה על חמור בין אוכף ומרדעת, הדבר נשאר בספק.

גם לשיטות המתירות לרכב על מרדעת נראה שאין להקל אלא במרדעת רכה שאיננה מעבירה את חום גופה של הבהמה, אבל מכנסיים שמרגישים דרכם את חום גופה של הבהמה אין היתר, למרות שישנה חציצה בין גוף האדם והבהמה. כדברינו משמע ב"רוח חיים" (להגר"ח פלאג' זצ"ל) שכתב לאסור להרקיד בשמחת תורה על כתפי אדם, ומשמע שאפילו עם חציצה ג"כ אסור לדעת "רוח חיים".

אמנם על עצם דברי ה"רוח חיים" יש לעיין שהרי הסמ"ק התיר בכל מקום שיש פחד, וכידוע שאין לך פחד גדול מזה שאדם ירקיד את חברו, ולכן מסברא זו יש להקל. עוד יש להוסיף שהרי הרה"צ מלובלין זצ"ל בספר הזכרונות (מ"ע א) כתב שאם הזמן מועט הרי שאין חשש, ואע"פ שלא נתן שיעור זמן בכו"א לענין הרקדת אדם בודאי הוא זמן מועט, ולכן לענין הרקדת אדם עדיין יש מקום לדון, בכו"א מדבריו למדנו שאפילו עם חציצה ג"כ אסור.

העולה לדינא:

1. אפשר לרכב על בהמה שיש לה אוכף קשה.
2. רכיבה על מרדעת רכה שלא עובר חום גוף הבהמה יש מחלוקת.
3. רכיבה עם מכנסיים דקות שמרגישים את חום גופה של הבהמה לא התירו.

הרב יהודה הלוי עמיחי

כשרות למפעלי ברוקולי וכרובית

ישנם מפעלי מזון השוטפים ומקפאים ירקות ברוקולי וכרובית, כאשר בבדיקה המדגמית בסוף יום העבודה לוקחים כמות של שתי שקיות (כ"א 400 גרם), ואם נמצאו שני חרקים - החומר מותר לשווק ומקבל חותמת כשרות. ונשאלת השאלה האם מותר לרבנות המקומית להכשיר מוצר זה, והאם מותר לאכול ירקות אלו?

א. חובת הבדיקה כשהנגיעות בירקות היא מועטה מדרבנן¹, אולם בדבר שרובו נגוע חיוב הבדיקה מדאורייתא. בירקות ברוקולי וכרובית הנגיעות היא גבוהה ביותר, בוודאי יותר ממיעוט המצוי, וכמעט בכל בכל ראש של כרובית או ברוקולי ישנה נגיעות, לכן חובת הבדיקה היא מדאורייתא.

ב. אפילו ירק ששכיחות הנגיעות בו היא רק של מיעוט מצוי, ישנה חובה לבדוק את כל התוצרת, ואין להסתמך על בדיקה מדגמית, כפי שנפסק בשו"ע (סי' פד סעי' ח) "ולא מהני בהם אם בדק הרוב אלא צריך לבדוק כולם". וכבר האריך ב"דרכי תשובה" (ס"ק קיט) לדון בשאלת הרוב והמדגם, ולא מצא מקום להקל, אלא בבדיקת הכל¹.

ג. יש מקום לטעון שכאן הבדיקה היא, האם השטיפה הייתה טובה או לא, ואין לדמות זאת לדין של בדיקת הפירות עצמם שבהם לא מועילה בדיקה מדגמית. אלא שבבדיקות שנערכו במעבדות שונות נתגלו כמויות חרקים גדולות לאחר השטיפות וההקפאות, הוכח הדבר שאין השטיפות הללו לבדן יעילות להסרת כל החרקים, ואין להסתמך עליהן על מנת להכשיר את הירקות הקפואים².

ד. ההקפאה איננה מפוררת את החרקים, אלא אדרבא משמרת אותן במצבן הנורמלי.

סיכום

אין לתת כשרות לירקות (כרובית וברוקלי) שגדלו בשטח פתוח, נשטפו והוקפאו ללא פעולות נוספות. כמובן שמפעל שיש לו מערכות שטיפה יעילות, ולאחר בדיקות חוזרות ונישנות, ובעונות שונות של השנה, מוכח שהירקות נקיים מחרקים - יש להכשיר את הירקות.

1. עי' ש"ך (סי' פד ס"ק כח, פמ"ג (סי' פד שפ"ד ס"ק כח). ועי' במאמרנו (אמונת עת'ך 8 עמ' 16).
2. ראה תוצאות בדיקת מעבדה בירקות קפואים (אמונת עת'ך 2 עמ' 35, חוב' 15 עמ' 38, חוב' 30 עמ' 37).

הרב יגאל הדאיה

דיני חרקים במזון*

פרק ב: חרקים בשלבי גידול והתפוררות שונים

1. שלבי הגידול של החרק

2. חרק שהתייבש או נשרף

1. שלבי הגידול של החרק

א.

רבים מהחרקים עוברים תהליך התפתחות בעל ארבעה שלבים: בשלב הראשון מוטלת ביצה. לאחר בקיעת הביצה יוצא ממנה זחל. בשלב הבא הופך הזחל לגולם, ובשלב האחרון נהפך הגולם לבוגר, שהוא הולך או מעופף. במינים אחרים של חרקים, הזחלים או הבוגרים מושרצים במישרין ע"י הנקבה. בכל אחד משלבי ההתפתחות החרק אסור באכילה; אך יש ביניהם הבדלים בפרטי ההלכות, כפי שיתבאר לקמן.

ב. ביצים של חרקים, אם הן נראות בעין רגילה¹ (כגון שהן גדולות או שהן צבורות בערימה) הרי הן אסורות באכילה. אולם הם בטלות בשישים כשאינן נראות. לפיכך, קמח שנותרו בו ביצים לאחר הניפוי, מותר בשימוש²

ג. הזחל אסור משום "שרץ הארץ" מתחילת יצירתו³, ואף אם לפי הנראה לעין הזחל עדיין אינו זז בתוך הפרי - אסור⁴. לפיכך, קטניות שיש בהם זחלים קטנים

*. מתוך ספר בהל' תולעים שנערך ע"י צוות המכון, הנמצא עדיין בכ"י.

1. ראה לעיל פרק א (אמונת עתיך 31 עמ' 37).
2. ביצת השרץ שריקמה - לוקין עליה משום איסור שרצים (חולין סד ע"א); ואם לא ריקמה - אסורה באכילה מדין "כל היוצא מן הטמא - טמא", אלא שאין לוקין עליה. וכ"כ הרמב"ן והרשב"א (שם ד"ה שאם ריקמה). ועי' רמב"ם (הל' מאכ"א פ"ג ה"ח) ומג"מ (שם) ועי' תוס' (חולין סד ע"א ד"ה שאם) שסוברים שאין בביצה משום היוצא מן הטמא. בשו"ת קול גדול (למהר"ם בן חביב, סי' סא) כתב שמסיבה זו, ביצי זבוב שהוטלו על מוצרי מזון - אסורות באכילה למרות שהרימות לא פרשו מהם. וכ"כ המחב"ר (ס"ק לז) והזב"צ (ס"ק קכ). ומש"כ שבטלות בשישים עי' אמונת עתיך (2 עמ' 27), ומש"כ באורך בספר התורה והארץ (ח"ג עמ' 453).

3. החרק אסור החל מתחילת הריקום שלו: כמבואר בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רעה) שנקודה שחורה הנמצאת בפולין היא תחילת הריקום של השרץ, ואסורה. וכן פסק: הרמ"א (סעי' ו בהג"ה).

4. אמנם לדעת כמה מהראשונים, זחל שאינו יכול לרחוש ולנוע מחמת שהמקום צר - אינו אסור: תוס' (חולין סז ע"ב ד"ה דיקא נמי) וכן דייקו מדברי רש"י (שם ד"ה באביה) רא"ש (חולין פרק ג סי' סח ד"ה אמר שמואל); מהר"ם מרוטנבורג (מובא בהגהות מיימוניות הל' מאכ"א פ"ב אות ד); או"ה (כלל מא סעי' א) וכן פסק השו"ע (סי' פד סעי' ו). מכל מקום ראשונים אחרים חולקים ואוסרים: רשב"א (תורת הבית בית ג שער ג דף פד); ר"ן (חולין דף יט ע"א מדפי הרי"ף ד"ה ולענין, דף כג ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וכבר כתבתי); מג"מ (הל' מאכ"א פ"ב בדעת הרמב"ם (שם

תחת הקליפה - אסורות באכילה בלא בדיקה. וכן עלי חסה או סלרי שיש בהם זחלים קטנים בתוך מנהרות קטנות בתוך רקמת העלה - אסורים באכילה ללא בדיקה.

ואם ברור לנו שהזחלים בוקעים בקטניות לאחר קטיפתם, דינם כדין תולעים שנולדו בפירות תלושים, ואינם אסורים עד שייצאו מהפרי⁵

ד. החרק בזמן ההתגלמות אף הוא אסור משום "שרץ הארץ", משום שהאיסור שחל על הזחל לפני ההתגלמות אינו פוקע⁶. המעטפת של הגולם, לאחר שהגולם עצמו יצא ממנה - אסורה מדרבנן⁷. לפיכך, תאנים יבשות צריכות בדיקה לא רק מזחלים שזזים אלא גם מגלמים ושאריות של גלמים שמצויים בהם.

ה. חרק שמת - נשאר באיסורו כפי שהיה בחייו⁸. לפיכך מזון נגוע שהתבשל נשאר באיסורו אעפ"י שבוודאי מתו כל החרקים שבו.

2. חרק שהתייבש או נשרף

ו. חרק מת מתפורר במשך הזמן. חז"ל שיערו שכל בריה שאין בה עצם אינה מתקיימת בצורתה השלמה יותר משנים עשר חודשים, ואז פקע ממנה איסורה ודינה כ"עפרא בעלמא"⁹. עפ"י כלל זה, יש שנהגו לייבש בשמש עלי נענע,

הט"ו). וכן פסקו: ט"ז (יו"ד סי' פד ס"ק י), ש"ך (שם ס"ק כ), גר"א (שם ס"ק כ); חכ"א (כלל לח אות יב); מחב"ר (ס"ק יא); שלחן גבוה (ס"ק כג, כו, מובא בדרכ"ט ס"ק פז); זב"צ (ס"ק מג); ערוה"ש (סעי' נג); כף החיים (ס"ק נד). ואף הפוסקים בד"כ כדעת מרן השו"ע מחמירים כאן משום דהוא ספק איסור תורה.

כיום אנו יודעים שגם הזחלים או הגלמים הנמצאים בקטניות במקום צר סמוך לקליפה כבר זחלו מקצה אחד של הגרעין אל קצהו השני ולכן פשיטא שאסורים גם למתירים. וכן כנימות המגן הנמצאות ע"ג קליפות ההדרים גם אותם ניתן לראות מהלכות לפני שהתמקמו ע"ג הקליפה. וכן זחל של זבוב המנהרות שנמצא מחופר בתוך רקמת עלה חסה וכדו' גם הוא זוחל בתוך המנהרה אותה הוא מכרסם.

5. במקרה זה יש לברור את התולעים שיצאו מן הקטניות ולאחר מכן לשרות במים צוננים ולהוציא את הקטניות הצפות, ושוב לחלוט את כל הקטניות במים רותחים ולבשלם. כמבואר בשו"ע (סי' פד סעי' ח). אבל אם יש ספק שמא נולדו התולעים בקטניות כשהיו בשדה אסור מספק כמבואר בשו"ע (שם סעי' ז).

6. דאין זה גרוע מחרק שמת, שעדיין הוא באיסורו, כמבואר בסעיף הבא.

7. אמנם התוס' (עבודה זרה סט ע"א ד"ה ההוא) כתבו שרגלי הדבורים המעורבות בדבש אינן אסורות באכילה, אף שהדבורים אסורות, כיון שעור ועצמות אינן בכלל בשר כמבואר במשנה מס' ידיים (פ"ד מ"ו), חולין (עז ע"ב) ועי' שו"ע יו"ד סי' צט סעי' א). ולפי"ז גם המעטפת שמשיל החרק לאחר ההתגלמות, מותרת. אבל הרמב"ם (הל' מאכ"א פ"ד הי"ח) כתב שהאוכל עצמות דבר טמא פטור אבל אסור. ובשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' לג ס"ק ה) כתב שהרמב"ם מיירי בעצמות לחים או שיש בהם מוח והתוס' מיירי בעצמות יבשים. ולפ"ז נשלים שהם יבשים מותרים באכילה אף בפני עצמן. אמנם פשט דברי הרמב"ם משמע שסובר שיש איסור בין בלחים ובין ביבשים ולפי"ז אף באכילת נשלים בפנ"ע יש איסור דרבנן. ועי' ב"י (יו"ד סי' פא ד"ה כתב בסהמ"צ), שו"ת הב"ח (סי' קלז), צל"ח (חולין פט ע"ב ד"ה ונוהג).

8. מבואר בגמ' (מכות טז ע"ב) שלוקין על נמלה מתה. וכן פסק הרמב"ם (הל' מאכ"א פ"ב הכ"א-הכ"ב).

9. חולין (נח ע"א); רמב"ם (מאכ"א פ"ב הט"ו); שו"ע (סעי' ח). וכתב הרא"ש (חולין פ"ג סי' נג) בשם הראב"ד שמה שאמרו אינה מתקיימת י"ב חודש - היינו שאין בו לחות כלל ונעשית כעפרא

- פטרזיליה וכדו' ולסוגרם בתוך שקית אטומה למשך שנה, ואז להשתמש בהם.
- ז. אם ידוע בבירור שסוגים מסויימים של חרקים מתפוררים בזמן קצר יותר בתנאים בהם הם נמצאים נראה שאפשר להתיר גם קודם י"ב חודש¹⁰. וה"ה שיש לאסור אם ידוע שהם נשמרים בשלמותם יותר מי"ב חודש. לפיכך, אין להתיר ירקות או קטניות שדרכם להתלע שהוקפאו או נשמרו כשימורים עם חומר משמר אף אם עברה עליהם יותר משנה¹¹.
- ח. חרק שנשרף עד שנעשה כ"עפרא בעלמא" - בטל איסורו ממנו¹². ולפי זה אפשר היה להתיר באכילה מזון נגוע ששהה תחת חום התנור. ולמעשה נחלקו הפוסקים אם צריך שהחרק כולו יתפחם, גם מתוכו, או שדי בחריכה חיצונית¹³. וכיון שהנסיון מורה שקשה להגיע לרמה הרצויה, לפיכך אין לסמוך על חום התנור בכל מקרה.
- אף על פי כן, ירקות עלים קצוצים ומיובשים (פטרזיליה וכדו') מותרים באכילה בתבשיל¹⁴. שומשום שהוא ספק נגוע שהונח ע"ג לחם או עוגה ונאפה בתנור

בעלמא. ועי' שו"ת הרדב"ז (סי' תרצב) ש"עפרא בעלמא" אינו העדר מציאות גמור אלא שנותר בה קצת מציאות ועכ"פ אינו קרוי בריה. מאידך גיסא בשו"ת הרמ"ץ (יו"ד סי' לא אות ח) שכתב שלדעת רש"י (חולין נח ע"ב ד"ה לבתר) היינו שאינה חיה אבל שפיר מתקיימת צורת הבריה.

יש מן הפוסקים שקבעו, ששנים עשר חודש שאמרו הם שישה חודשים לחי הבריה ושישה חודשים נוספים להיות כעפרא. ולפי"ז כתבו שהמרתיה קטניות ע"מ שימותו החרקים שבהם יכול לאוכלם לאחר שישה חודשים ללא בדיקה. כ"כ הפר"ח (ס"ק כו), מנח"י (כלל מו ס"ק ח). ויש חולקים על קביעה זו ואוסרים, כ"כ הפמ"ג (שפ"ד ס"ק כד) מחב"ר (ס"ק יט), זב"צ (ס"ק נה), כה"ח (ס"ק עא).

10. בדומה לזה כתבו מרן הרב קוק זצ"ל ("שבת הארץ" עם "תוספת שבת", פ"ג הי"א אות א) והחזו"א (שביעית סי' כה ס"ק לז, דיני ערלה סעי' ו) שמה שקבעו חז"ל שזמן הקליטה הוא שבועיים - היינו בסתמא; אבל בידוע - הולכים אחר מה שידוע.

11. בדומה למ"ש השו"ע (סעי' יב) לענין מרקחת שנפלו לתוכה נמלים ועברו עליה י"ב חודש. ועי' ש"ך (ס"ק לז). אולם בשו"ת הרדב"ז (סי' תרצב) כותב שהדבש אכן משנה את החרק ל"עפרא בעלמא" לאחר י"ב חודש והרושם שנותר ממנו שוב אינו חשוב בריה. ובימינו ידוע שההקפאה והחומרים המשמרים מקיימים את הדבר כהייתו.

12. כך מבואר במסכת תמורה (לד ע"א) שאיסור שאינו מן הנקברים אפרו מותר. וכ"כ מרדכי (פסחים סי' תקמה) וכתב שמואל לשרוף שרץ לאוכלו לרפואה; או"ה (כלל לב סעי' יט); ב"י (סי' פד בסופו, ד"ה והרמב"ם) בשם האורחות חיים (איסורי מאכלות סי' לט ד"ה והאוכל); שו"ע (סעי' יז) רמ"א (סי' קנה סעי' ג בהג"ה). ועי' מנחת יעקב (כלל מו ס"ק ט). ועי' ביאור הגר"א (סי' קנה ס"ק כב) שדן בשאלה אם ההיתר הוא משום אכילה שלא כדרך הנאתו או משום שנתבטל שם האיסור. וכתב החכ"א (כלל לח, בינ"א ס"ק נב) שאם מתכוון לאכול את השרץ השרוף - אסור משום דאחשביה, ולא התירו אלא כשאוכל לרפואה או בתערובת.

13. דעת הפר"ת (ס"ק ל), ששרץ שרוף מותר דווקא כשנעשה גחלת מבפנים ונשרף כולו עד שיעשה כאפר; אבל אם נחרך חיצונית עד שנעשה כפחם - הרי הוא נשאר באיסורו כי עדיין יש בו ממש. וכן דעת שו"ת הרמ"ץ (יו"ד סי' ל ס"ק ו). ועי' דרכ"ת (ס"ק קב). מאידך גיסא החכ"א (כלל לח, בינ"א ס"ק נב) התיר אף באופן שהתולעת מתייבשת מלחלוחיתה גם אם צורתה החיצונית קיימת. ובספר בן אברהם (סי' נ אות נ) הקל בנחרך כפחם אף שלא נעשה אפר. והביא את דעת מהר"ם בן חביב שהקל אף בייבוש בשמש, שוודאי הוא פחות מפחם והוא ייבוש הלחלוחית. ועי' דרכ"ת (סי' פד ס"ק קב), שו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' נז, ח"ט סי' פ).

14. לכאורה צריך היה להחמיר במחלוקת הנ"ל כיון שהוא ספקא דאורייתא. אבל במקום שהחרקים מעורבים במזון הוא רק איסור דרבנן משום בריה, א"כ הרי זה ספקא דרבנן ואפשר להקל ובפרט במקום שמסתבר שהחרקים כבר התפוררו מעט ונפלו מהם אברים. כמו שמצוי בירקות

מותר באכילה.

ט. הבהוב באש של ירקות עלים, ובפרט בירקות בעלי פרחים ככרובית וברוקולי, אינו פותר את בעיית החרקים שבתוכם¹⁵.

שנשטפים ונקצצים ומיובשים בתנורים. עי' שו"ת מחזה אליהו (סי' צג) ועי' במש"כ בספר התורה והארץ (ח"ג עמ' 446). בענין השומשום עי' דרכ"ת (סי' פד ס"ק קב).
15. חכ"א (כלל לח סעי' טו) הסיבה לכך היא שהחרקים אינם יוצאים אל האש אלא בורחים מפני החום אל תוך העלים ולכל היותר מתים אך לא נשרפים. בענין השפעת אפיה וחימום במיקרוגל על החרקים בירקות עלים עי' אמונת עתיד (11 עמ' 26).

מאיר פרנקל

סיכום ניסוי בגיזום אפרסק*

מבוא

מגדלים אפרסקים ונקטרינות בכל אזורי הארץ על שטח של כ-30.000 דונם. קיימים זנים רבים, הנבדלים ביניהם במועדי ההבשלה, איכות הפרי ודרישות הצינון. איזורי הנטיעה השונים (השפלה, ההר הגבוה וכו') נקבעים בהתאם לתכונות הזנים השונים.

רקע חקלאי

האפרסק שייך לקבוצת הפירות הגלעיניים הנשירים. הקבוצה כוללת: אפרסק, משמש, שיזף, שקד גודגדן. בין שאר הטיפולים השונים שמקובל לבצע במטע, מבצעים גם גיזום חורפי מדי שנה, לפני התעוררות העצים באביב. לגיזום יש מספר מטרות:

- (1) עיצוב העץ. (2) הבטחת צימוח שנתי. (3) ויסות היבול. (4) דילול פרי (קביעת כמות היבול בהתאם לגודל העץ). (5) מניעת צפיפות יתר של העלוה לצורך החדרת אור. (6) גודל עץ רצוי.

באפרסק, חייבים לבצע גיזום בכל שנה (לעומת מינים אחרים בהם ניתן למצוא פתרונות אחרים). הימנעות מגיזום באפרסק תגרום נזק ליבול ולעץ, הפרי שיתקבל - לא יהיה באיכות מסחרית (קטן מידי). בנוסף לכך, בגלל חוסר צימוח, לא מובטח גם היבול לשנה שלאחר מכן. הסיבה לכך היא, שבאפרסק הפרי גדל על ענפים חד-שנתיים בלבד (ענפי פרי). על מנת להבטיח יבול מסחרי יש צורך במאות ענפי פרי (באורך כ-40 ס"מ כ"א) בכל עץ. כדי לגרום להיווצרות מספר מספיק גדול של ענפים חד-שנתיים - יש צורך בביצוע גיזום נמרץ. הפצעים שגורם הגיזום גורמים לגירוי המביא לצימוח נמרץ ולגידול ענפי פרי צעירים עליהם גדל הפרי. (במינים אחרים הפרי נישא על דורבנות המתקיימים מס' שנים). לכן מקובל לגזום באפרסק כ-25-30% מהענפים בכל שנה.

1. החלק ראשון של המאמר (פרקים א-ה) פורסם בחוברת אמונת עתיך 3, והוא מתפרסם שוב עם שינויים קלים לצורך ההשוואה עם חלקו השני של הניסוי משנת תשנ"ה. כמו כן ניסוי ב' בזן האפיל "פלמקיסט" טרם פורסם. תודתנו לרכז המטע דני דרמון ולצוות המטע מבית יתיר על העזרה בביצוע הניסוי.

ב. מטרת הניסוי

בשנת השמיטה אסור לבצע גיזום שמטרתו עידוד הצימוח והמרצתו. היות ובאפרסק הצימוח הינו חיוני לקבלת פרי, כפי שהוסבר לעיל, יש למצוא תחליף לגיזום המבוצע בד"כ בחורף.
מטרת הניסוי היתה לבצע גיזום בסוף הקיץ, לאחר הקטיף ולפני ראש השנה (של השמיטה), ולבחון מה תהיה השפעתו של הגיזום על העץ והיבול.

ג. שיטת הניסוי

לביצוע הניסוי נבחר המטע של בית-יתיר שבדרום הר חברון. בחלקת נקטרינה מזן "ארלי סנגרנד". זמן הבשלת הפרי הוא בתחילת יולי. החלקה נגזמה מכנית בגיזום שדרה וגובה, חזק יותר מהמקובל, כחודש לאחר סיום הקטיף (באמצע חודש אוגוסט, קיץ תשנ"ג). נבחרו 4 שורות שבהן בוצעו הטיפולים.
טיפול א' (ניסוי - גיזום לפני ראש השנה): מיד לאחר הגיזום המכני בוצעו השלמת הגיזום, והקצרות באופן ידני. בלי דילול ענפי פרי מיותרים.
טיפול ב' (גיזום חורפי רגיל) : הגיזום הידני המשלים בוצע בחודש ינואר כולל דילול ענפי פרי. (דילול מוגבל כדי שלא לעורר צימוח). בכל טיפול היו 5 חזרות, 3 עצים בכל חזרה. בכל חזרה סומן עץ אחד שהפרי שלו נקטף באופן סלקטיבי לפי הוראות המגדל. בכל קטיף נשקל הפרי הקטוף מכל עץ וכן נשקלו 50 פירות ולפי משקלם הממוצע נקבע גודל הפרי.

ד. תוצאות

מועדי הקטיף בקיץ תשנ"ד: 5.7, 8.7, 11.7, 15.7, 18.7

טבלה מס' 1: קטיף תשנ"ד

הטיפול	משקל ממוצע לעץ	משקל ממוצע לפרי
א' - (לפני ר"ה)	81.582 ק"ג	91.12 גר'
ב' - (רגיל)	74.520 ק"ג	95.3 גר'

ה. דיון ומסקנות מהניסוי שנת תשנ"ד

היבול בטיפול א' (גיזום לפני ראש השנה) היה גבוה יותר אך הפרי היה קטן יותר (ללא מובהקות סטטיסטית). ההסבר לכך הוא כי בטיפול זה הוסרו פחות ענפי פרי מהמקובל, דבר שגרם לפרי רב יותר אך קצת יותר קטן. היבול בטיפול א' היה 4 טון לדונם (לפי 50 עצים לדונם). יש לציין כי בטיפול א' לא ניכרו כל נזקים ויש מספיק

צימוח לקבלת יכול בשנה שלאחר השמיטה. שיטה זו של ביצוע גיזום מכני בקיץ, ומיד לאחריו השלמת הגיזום באופן ידני היא שיטה מעשית בהחלט. שיטה זו עשויה להתאים לכל הזנים הנקטפים עד סוף חודש אוגוסט. לגבי זנים שנקטפים מאוחר יותר יש לבצע ניסויים נוספים. הניסוי בוצע כאמור בשנת תשנ"ג. בשנת השמיטה תשנ"ד לא ניתן היה, כמובן, לחזור על הניסוי אך מיד לאחר ראש השנה תשנ"ה, ביצענו גיזום. יש להמשיך בניסוי לפחות עוד שנה אחת נוספת ע"מ שניתן יהיה להסיק מסקנות סופיות.

ו. ניסוי שנת תשנ"ה

כדי לבחון את ההשפעה של הגיזום המוקדם (לפני ר"ה, טיפול א') הוחלט לבצע ניסוי נוסף שנה לאחר מכן. שתי חלקות הניסוי א', ו-ב', קיבלו את אותם טיפולים, דהיינו גיזום חורפי בתאריך המקובל במטע, ונאספו נתונים של משקל ממוצע לעץ ומשקל ממוצע לפרי הן בטיפול א' (שגזם בשנת תשנ"ד גיזום מוקדם) והן בטיפול ב' (שגזם בשנת תשנ"ד גיזום חורפי). להלן טבלה של הנתונים הנ"ל. לשם השוואת הנתונים הוספנו שתי טבלאות נוספות: טבלה א' עם נתוני המשקל הממוצע לעץ בשני הטיפולים, ולשם השוואה את המשקל הממוצע הדו-שנתי של טיפול א' לעומת טיפול ב'. טבלה ב' כנ"ל לשם השוואת המשקל הממוצע לפרי.

טבלה מס' 2: קטיף תשנ"ה

הטיפול	משקל ממוצע לעץ	משקל ממוצע לפרי
א'	63.35 ק"ג	138 גרם
ב'	71 ק"ג	106 גרם

ז. השוואת נתונים

טבלה מס' 3

הטיפול	מ"מ לעץ תשנ"ד	מ"מ לעץ תשנ"ה	ממוצע דו שנתי
א'	81.582 ק"ג	63.35 ק"ג	72.466
ב'	74.520 ק"ג	71 ק"ג	72.76

טבלה מס' 4

הטיפול	מ"מ לפרי תשנ"ד	מ"מ לפרי תשנ"ה
א'	91.12 גר'	138 גר'
ב'	95.3 גר'	106 גר'

אם מחברים את המשקל הממוצע לעץ של קטיף תשנ"ד עם המשקל הממוצע לעץ של קטיף תשנ"ה מקבלים משקל ממוצע דו-שנתי לעץ. גם כאן מתברר שהמשקל הממוצע הדו-שנתי בשני הטיפולים כמעט זהה. **המסקנה** המתבקשת מהניסוי היא שלא נגרם שום נזק לעצים לא בצימוח ולא בגובה היבול כתוצאה מהקדמת הגיזום לפני ראש השנה.

ניסוי ב'

הגיזום המוקדם שנבדק בניסוי דלעיל היה לזן שמקדים להבשיל, והתברר שלא נגרם נזק בביצוע חד-פעמי של גיזום מוקדם, ויכול להוות פתרון לשנת השמיטה. השאלה היא האם אפשר להציע פתרון דומה גם לזנים האפילים. בזנים אלו, ישנן שנים שסיום הקטיף הוא לאחר ראש השנה, וממילא חלק מהיבול יושמד כתוצאה מגיזום מוקדם. בניסוי דלהלן נתון זה לא נלקח בחשבון, כי בשנה שנעשה הניסוי, הגיזום המוקדם התבצע לאחר גמר הקטיף. עם זאת, החלטנו לבדוק גם נושא זה; השנה (תש"ס) גזמנו את העצים לפני גמר הקטיף, ויתרנו על 25% (לערך) מהיבול שנפל על הארץ עקב הגיזום המוקדם. את התוצאות של החלק האחרון של הניסוי, נפרסם בע"ה בסיום הניסוי בשנה הקרובה.

ניסוי ב' התבצע כשנתיים לאחר ניסוי א' (קטיף תשנ"ו - נ"ז) בזן אפיל "פלמקיסט" שמבשיל במועד החגים או קצת לפני זה. כאמור לעיל בשנת הניסוי הפרי הבשיל לפני ראש השנה.

הניסוי כלל שני טיפולים כמו בניסוי א': טיפול א': גיזום מוקדם שבוצע לפי ראש השנה. טיפול ב': גיזום חורפי רגיל. בכל טיפול היו 5 חזרות, 3 עצים בכל חזרה.

טבלה מס' 5: קטיף תשנ"ו

הטיפול	משקל ממוצע לעץ	משקל לדונם
א'	129.5 ק"ג	6,475 ק"ג
ב' (גיזום חורפי)	105 ק"ג	5,297 ק"ג

גודל הפרי אמנם נבדק, אך לא צויין כי היה גדול מאד בשני הטיפולים. כמו בניסוי א', רצינו לבדוק את השפעת הגיזום המוקדם של השנה הקודמת, לכן ביצענו גיזום רגיל בשני הטיפולים; להלן התוצאות.

טבלה מס' 6: קטיף תשנ"ז

הטיפול	משקל ממוצע לעץ	משקל לדונם
א'	101.59 ק"ג	5,079 ק"ג
ב'	119.54 ק"ג	5,977 ק"ג

טבלה מס' 7: השוואת נתונים

הטיפול	ממוצע לדונם תשנ"ו	ממוצע לדונם תשנ"ז	ממוצע לדונם דו-שנתי
א'	6,475 ק"ג	5,079 ק"ג	5,777 ק"ג
ב'	5,977 ק"ג	5,297 ק"ג	5,637 ק"ג

התוצאות שראינו בניסוי א' חזרו על עצמם. בטיפול ב' היה יותר יכול מאשר בטיפול א', כך שהממוצע הדו-שנתי בשני הטיפולים השתווה, והיכול התאזן בתקופה של שנתיים.

התוצאות שראינו בניסוי א' חזרו על עצמם. בטיפול ב' היה יותר יכול מאשר בטיפול א', כך שהממוצע הדו-שנתי בשני הטיפולים השתווה, והיכול התאזן בתקופה של שנתיים.

המסקנה המתבקשת מהניסוי שגם בזן "פלמקיסט" הגיזום המוקדם גורם ליכול רב יותר, ולכן אין שום סיכון בגיזום מוקדם אחת לכמה שנים (לפני שנת השמיטה). כאמור לעיל, לא נלקח בחשבון הפסד היכול למקרה שהקטיף הוא אחרי ראש השנה, התוצאות לכך יתפרסמו בע"ה בסיום הניסוי.

יש לציין שבעיית הגיזום קיימת רק באפרסק ובנקטרינה. בשאר מיני העצים, הן נשירים והן סובטרופיים אפשר לוותר על הגיזום לקראת שנת השמיטה, כפי שנבדק ופורסם (ראה לעיל פרק א').